

Ekonomická fakulta
VŠB - Technická univerzita Ostrava

Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné
Slezská univerzita v Opavě

REGIONÁLNÍ DISPARITY

Working Papers

REDAKČNÍ RADA

Doc. Ing. Alois Kutscherauer, CSc. – předseda redakční rady

Působí na katedře regionální a environmentální ekonomiky EkF VŠB-TU Ostrava. Má dlouholetou praxi v řízení výzkumných úkolů a projektů z oblasti regionálního rozvoje, strategického plánování, programování a ekonomických analýz.

Je spoluautorem řady metodik pro vypracování strategických a programových dokumentů. Má zkušenosti z rozvojových projektů v mezinárodních týmech.

Prof. Ing. Miroslav Hučka, CSc.

Působí na katedře podnikohospodářské EkF VŠB-TU Ostrava. Mezi jeho odborné oblasti činnosti patří správa společností, organizace, řízení a strategie rozvoje podniku a strategické plánování regionů a obcí.

Je autorem 4 monografií a desítek odborných článků v časopisech a spoluautorem řady metodik pro vypracování strategických a programových dokumentů. Má zkušenosti z rozvojových projektů v mezinárodních týmech.

Prof. Ing. Jiří Kern, CSc.

Působí na katedře regionální a environmentální ekonomiky EkF VŠB-TU Ostrava. Věnuje se problematice regionálního rozvoje a řízení regionálních projektů.

Specializuje se na teoretické a praktické otázky rozvoje měst a regionů. Je členem tuzemských i mezinárodních týmů orientujících se ve výzkumu a projektech na regionální problematiku a podílel se na i zpracování Národního rozvojového plánu ČR 2007-2013.

Ing. Jan Malinovský, Ph.D.

Působí na katedře regionální a environmentální ekonomiky EkF VŠB-TU Ostrava. Specializuje se na regionální ekonomii, regionální politiku ČR a EU, problematiku regionálního managementu a marketingu a na otázky přeshraniční spolupráce.

Je členem řady výzkumných projektů. Podílel se na zpracování Národního rozvojového plánu ČR 2007-2013. Je členem ERSA a redakční rady periodika Regionální studia.

Doc. Ing. Karel Skokan, Ph.D.

Působí na Katedře evropské integrace EkF VŠB-TU Ostrava, kterou v roce 2004 založil. Věnuje se otázkám regionálního rozvoje v kontextu evropské integrace.

Specializuje se na problematiku regionální konkurenceschopnosti, systémy inovací a regionální klastry.

Je řešitelem výzkumných a rozvojových projektů v oblasti regionálního rozvoje v domácích a mezinárodních týmech.

Ing. Karel Rozehnal - redaktor

Působí na katedře regionální a environmentální ekonomiky EkF VŠB-TU Ostrava. Věnuje se problematice environmentální ekonomie, environmentální politiky ČR a EU a regionalizace světového hospodářství.

Má zkušenosti z práce na výzkumných a rozvojových projektech v domácích a mezinárodních týmech týkajících se regionální či environmentální ekonomiky.

Autoři

Doc. Ing. Alois Kutscherauer, CSc.

Prof. Ing. Miroslav Hučka, CSc.

Ing. Jan Malinovský, Ph.D.

Doc. Ing. Karel Skokan, Ph.D.

Prof. Ing. Jiří Kern, CSc.

Ing. Karel Rozehnal

Ing. Jan Sucháček, Ph.D.

Ing. Lukáš Melecký

*Periodikum (seriálová publikace) Working Papers
REGIONÁLNÍ DISPARITY je vydáváno v rámci řešení
výzkumného úkolu REGIONÁLNÍ DISPARITY V ÚZEMNÍM
ROZVOJI ČESKÉ REPUBLIKY - jejich vznik, identifikace a
eliminace.*

ISSN: 1802-9450

Vážení čtenáři,

představuji Vám první číslo **Working Papers REGIONÁLNÍ DISPARITY**, pracovní listy výzkumu, které budou vydávány třikrát ročně a budou v nich publikovány především průběžné výsledky řešení výzkumného úkolu *Regionální disparity v územním rozvoji České republiky – jejich vznik, identifikace a eliminace*.

Working Papers poskytnou prostor také pro publikování příspěvků našim zahraničním spolupracovníkům i řešitelům ostatních výzkumných úkolů výzkumného programu Ministerstva pro místní rozvoj WD – Výzkum pro řešení regionálních disparit. Ukáže-li se to prospěšné, otevřeme v nich také prostor pro publikování příbuzných témat.

První číslo obsahuje osm příspěvků, z nichž v šesti se představují členové redakční rady, kteří jsou současně také řešiteli tohoto výzkumného úkolu. Vzhledem k tomu, že výzkumný úkol byl nastartován v průběhu letošního roku, jsou příspěvky v tomto čísle zaměřeny na pojetí a terminologii disparit a na vymezení a orientaci výzkumu disparit v kontextu České republiky a Evropské unie.

Druhé číslo Working Papers REGIONÁLNÍ DISPARITY vyjde v březnu 2008, kdy již bude možné prezentovat předběžné výsledky analytické fáze výzkumu.

Je naším cílem tvořit tyto listy tak, abyste v nich vždy našli něco nového, co by Vám při jejich čtení přineslo nové poznatky týkající se problematiky regionálních disparit, regionálního rozvoje či regionální politiky České republiky a Evropské unie.

OBSAH

VÝCHODISKA VÝZKUMU REGIONÁLNÍCH DISPARIT V ÚZEMNÍM ROZVOJI ČESKÉ REPUBLIKY

(str. 6)

Doc. Ing. Alois Kutscherauer, CSc.

VZNIK A PŘÍČINY ÚZEMNÍCH NEROVNOSTÍ

(str. 13)

Prof. Ing. Miroslav Hučka, CSc.

POUŽÍVÁNÍ VYBRANÝCH POJMŮ PŘI ŘEŠENÍ PROJEKTU

(str. 20)

Ing. Jan Malinovský, Ph.D.

REGIONÁLNÍ DISPARITY A SOUDRŽNOST V EVROPSKÉ UNII

(str. 26)

Doc. Ing. Karel Skokan, Ph.D.

ÚVOD DO TYPOLOGIE DISPARIT V REGIONECH, PŘÍSTUPY K VYUŽÍVÁNÍ DISPARIT PŘI KONCIPOVÁNÍ ROZVOJE AGLOMERACÍ V REGIONECH HORNÍ A DOLNÍ SLEZSKO

(str. 33)

Prof. Ing. Jiří Kern, CSc.

K PROBLEMATICE MĚŘENÍ REGIONÁLNÍCH DISPARIT V ENVIRONMENTÁLNÍ OBLASTI V PODMÍNKÁCH ČR

(str. 40)

Ing. Karel Rozehnal

REGIONAL DISPARITIES IN THE CZECH REPUBLIC IN THE REALM OF INFRASTRUCTURE

(str. 51)

Ing. Jan Sucháček, Ph.D.

STRUKTURÁLNÍ UKAZATELE EVROPSKÉ UNIE

(str. 63)

Ing. Lukáš Melecký

VÝCHODISKA VÝZKUMU REGIONÁLNÍCH DISPARIT V ÚZEMNÍM ROZVOJI ČESKÉ REPUBLIKY

Doc. Ing. Alois Kutscherauer, CSc.

Abstrakt

Regionální disparity jsou v teorii, ale zejména v praxi regionálního managementu v České republice často chápány jako neopodstatněné rozdíly mezi regiony. Zdaleka není využíván informační potenciál, který fenomén disparit nabízí.

Článek se zabývá terminologií disparit a východisky výzkumu, který širší pojetí disparit a využívání jejich informačního potenciálu zakládá.

Klíčová slova

Disparita, regionální disparita, územní nerovnost, terminologie disparit

Úvodem

Regionální disparity, jako fenomén regionálního rozvoje, jsou velmi frekventovaným pojmem posledního desetiletí. Často je však tento termín používán na označení skutečností, které jeho pojetí na jedné straně obsahově zužují a na druhé straně významově diverzifikují, což jeho sémantickou interpretaci mnohdy činí značně mlhavou.

Pokud jsou disparity intuitivně správně identifikovány, chybí nástroje a mechanismus jejich klasifikace, vzájemného srovnávání a vyhodnocování.

Jednou z hlavních příčin je, že tento fenomén dosud nemá propracovanou ucelenou teoretickou oporu a dostatečně vymezený systémový a metodologický rámec jeho chápání.

Fundamentální výzkum této problematiky je proto velmi aktuální a jeho uchopitelné výsledky mohou výrazně přispět k celkovému zkvalitnění regionálního managementu v České republice.

K tomu chce přispět také založený výzkumný úkol „*Regionální disparity v České republice - jejich vznik, identifikace a eliminace*“, jehož ambicí je formulovat teoretická východiska a navrhnout systémový a metodický rámec pro identifikaci a klasifikaci územních disparit, rozšířit a prohloubit poznání vývoje územních nerovností ovlivňujících rozvoj jednotlivých regionů i celkový regionální rozvoj České republiky, rozpracovat soustavu nástrojů pro zmírňování územních disparit a nalézt cesty možného ovlivňování vývoje územních disparit prostřednictvím regionálního managementu (zejména prostřednictvím vypracovávaných rozvojových strategií a programů).

Pojetí disparity jako územní nerovnosti

Pojetí územních nerovností, resp. regionálních disparit v posledních dvou desetiletích (zejména v posledních třech plánovacích obdobích Evropské unie) bylo zcela dominantně

orientováno na zjišťování a vyhodnocování „negativních“ disparit, na čemž byl a do značné míry ještě stále je, založen systém podpory zaostávajících regionů ze strany Evropské unie i České republiky.

Zjišťování a vyhodnocování „pozitivních“ disparit dosud zůstává mimo zájem vědců, politiků i manažerů. Potvrdila to i mezinárodní vědecká konference zaměřená na výsledky výzkumu disparit v posledních letech „*Regionálne disparity v Strednej Európe*“ konaná v letošním roce v Bratislavě.

Disparity však nezkoumáme jen proto, abychom dosáhli toho, že budeme všichni stejní. Poznáváme je také proto, abychom si potvrdili naši jedinečnost, dovedli se účelně a efektivně odlišit a dobře využít své komparativní výhody.

Využitelnost fenoménu disparit lze dobře charakterizovat např. podle informační hodnoty, kterou mají identifikované a vyhodnocené disparity pro příjemce informací.

Zjištěné, identifikované disparity mohou mít pro příjemce (uživatele) informace hodnotu:

- poznávací – informují o širším kontextu objektivní reality, zvyšují stav poznání příjemce informace,
- motivační – motivují příjemce ke způsobu jednání v budoucnosti, zpravidla v delším časovém horizontu,
- operativní – vedou k okamžitému jednání, k reakci na vzniklou, resp. měnící se situaci,
- rozhodovací – jejich vyhodnocení vede příjemce (manažera) k přijetí rozhodnutí.

Je zřejmé, že identifikace a správné vyhodnocení disparit může mít daleko vyšší hodnotu a širší užití, než jen zjištění, kdo je na tom nejhůře a komu je tedy třeba nejvíce pomoci.

Výchozí definice a pojetí disparit a regionálních disparit

V literatuře včetně slovníků cizích slov a encyklopedií je pojem disparita chápán velmi obecně a pojem regionální disparita není zpravidla zaveden vůbec. To nás přimělo k zavedení vlastního pojmoslovného aparátu.

Disparita

Disparita je rozdílnost, resp. nerovnost znaků, jevů či procesů, jejichž identifikace a srovnávání má nějaký racionální smysl (poznávací, psychologický, sociální, ekonomický, politický).

Disparita dle encyklopedie Wikipedia:

„Disparita se týká regionálních a ekonomických rozdílů mezi kraji, provinciemi, státy nebo kontinenty“.

Regionální disparita

Regionální disparita je rozdílnost nebo nerovnost znaků, jevů či procesů majících jednoznačné územní umístění (lze je alokovat ve vymezené územní struktuře) a vyskytujících se alespoň ve dvou entitách této území struktury.

Regionální disparity dle K. Vorauer (Vorauer 2007):

„Regionálními disparitami se rozumí odchylky od nějakého myšleného referenčního rozdělení znaků pokládaných za relevantní, v souvislosti s různými prostorovými úrovněmi měřítka (ohraničení regionu).

Nevyrovnanost prostorových struktur v nějakém regionu, resp. v různých regionech.

Regionální disparity se projevují v různých podmínkách života, jakož i v nerovných hospodářských rozvojových možnostech. Protiklad město-venkov může být také chápán jako forma prostorové disparity“.

Regionální disparity dle ILO:

Regionální disparity – „rozdíly mezi ekonomickým výkonem a blahobytem, mezi zeměmi nebo regiony“.

Nahlédneme-li do dřívějších publikací, je patrné, že Karin Vorauer se při definování své obsáhlé definice nechala ovlivnit zejména Leserovým slovníkem všeobecné geografie (1993) a slovníkem územního párování (1995).

Východiska pro další orientaci prací na výzkumném úkolu

Dosavadní pojetí i publikované definice regionálních disparit neposkytují dostatečnou metodologickou základnu pro orientaci námi podstatně širěji založeného výzkumu této problematiky. Ke stanovení výchozí základny zaměření a koordinace výzkumných prací poměrně rozsáhlého řešitelského týmu jsme definovali devět otázek, které jsme považovali za nutné zodpovědět a konsensuální odpovědi na ně považujeme za odrazový můstek orientace analytické fáze výzkumu.

Jde o odpovědi na následující otázky:

- 1. Co budeme považovat za disparitu? Bude odlišován pojem disparita a rozdílnost (disparita jako neopodstatněný regionální rozdíl), tak jak je to pojímáno v některých českých dokumentech?*

Za disparitu bude považována každá rozdílnost či nerovnost, jejíž identifikace a srovnávání má nějaký smysl (poznávací, psychologický, sociální, ekonomický, politický apod.). V analytické fázi výzkumu budou pojmy disparita a rozdílnost považovány za synonymum.

- 2. Budeme s pojmem regionální disparita pracovat v mezích obecné charakteristiky disparity s tím, že předmětný jev je alokován v nějakém území (regionu), nebo pojmu regionální disparita přiřadíme nějaký specifický význam? Jestliže ano, pak jaký?*

V první fázi výzkumu budeme s pojmem regionální disparita pracovat v mezích obecné charakteristiky disparity s tím, že předmětný jev může být zkoumán v různých prostorových úrovních (ohraničeních regionu).

Specifický význam bude regionálním disparitám přiznán (ukáže-li se to účelné), až jako výsledek zavedené klasifikace.

- 3. Může být specifickým významem regionální disparity, že jí charakterizovaný jev má*

atribut říditelnosti? To znamená, že vývoj předmětného jevu (procesu, stavu reality) lze člověkem ovlivňovat – řídit (že může být předmětem regionálního managementu)?

V analytické fázi výzkumu nebude atribut říditelnosti při identifikaci disparit brán v úvahu.

V syntetické fázi výzkumu však bude, vzhledem k zadání úkolu (Regionální disparity v územním rozvoji České republiky - jejich vznik, identifikace a eliminace) brán v úvahu jako jedno z klíčových identifikačních a klasifikačních hledisek.

4. Považovat disparitu jen za atribut regionální politiky, resp. regionálního rozvoje, nebo ji chápat obecněji? Jestliže obecněji, pak za atribut čeho?

Tento dílčí závěr bezprostředně souvisí se závěrem k bodu 1. Ve fázi výzkumu vzniku disparit a hledání metod jejich identifikace nebude atribut disparity v souvislosti s regionální politikou, resp. s regionálním rozvojem ve výzkumu uplatňován.

V syntetické fázi výzkumu však musí být tato vazba jedním ze základních hledisek selekce disparit.

5. Jak vyjadřovat regionální disparitu – jako rozdíl mezi hodnotami indikátorů resp. ukazatelů, kterými je jev charakterizován a měřen, nebo mírou nerovnosti vztahenou k nějaké srovnávací úrovni? Co by tou srovnávací úrovní zpravidla mělo být (např. průměr posuzovaných regionů, hodnota jevu v nejlepším či nejhorším regionu, normativní stav)?

Základními přístupy k vyjádření a hodnocení regionálních disparit budou relace (vztah, poměr):

- k průměru srovnávaných regionů (výchozí princip)
- k průměru všech regionů ČR
- k normativně stanoveným hodnotám (normativně stanovená povolená úroveň hluku, znečištění vodních toků chemickými látkami, počet nemocnic na 1000 obyvatel apod.)
- k ad hoc stanovené srovnávací bázi (k nejhoršímu či nejlepšímu regionu, k průměru zemí EU apod.)

Zpřesnění těchto hodnotícíchází včetně relevantních příkladů užití bude součástí dílčího realizačního výstupu analytické fáze výzkumu.

6. Posuzování regionálních disparit bude zpravidla probíhat v oddělených měřítkách rozvoje – růst obyvatelstva, mzdy, blahobyt, regionální produktivita apod. Často je však pro komparativní regionální analýzy za celou zemi požadováno užití integrovaného indikátoru vyjádření regionálních disparit. Je reálné dospět k takovému integrovanému indikátoru (jednomu nebo několika)?

Stanovení integrovaného indikátoru resp. integrovaného vyjádření pomocí několika málo indikátorů pro vybrané komparace se jeví nezbytné, zejména ve vztahu k EU (např. je podmínkou pro poskytnutí podpory ze solidárních fondů EU) a ve vztahu k ČR (např. je podmínkou pro poskytnutí soustředěné pomoci státu problémovým regionům).

V první části výzkumu však bude pozornost soustředěna na bazickou rovinu problematiky a její vyjádření odpovídající množinou indikátorů, integrované indikátory budou tvořeny kompozičně (agregací) ve druhé fázi výzkumu.

7. *Lze některá publikovaná vymezení obsahových celků a metod identifikace a vyhodnocování disparit (např. z projektu VISION PLANET - Strategie pro integrovaný územní rozvoj střední Evropy, Podunají a oblasti Jadranu či Strategie regionálního rozvoje ČR, Sv. 3 – Sledování regionálních rozdílů) využít pro obsahové vymezení a dekompozici systému identifikace a hodnocení regionálních disparit v rámci tohoto výzkumu?*

Výchozí obsahové vymezení a dekompozice systému identifikace a hodnocení regionálních disparit bude vycházet z komparace několika pojetí, zejména z projektu Vision Planet, z metodiky sledování regionálních rozdílů v České republice vypracované v rámci tvorby Strategie regionálního rozvoje ČR, schválené vládou ČR v roce 2000, prací P. Nijkampa (Nijkamp 2007) a dalších.

Problémové oblasti dekompozice regionálních disparit budou deklarovány věcně (tedy ne procesně, ani dle jejich charakteru).

Výchozí, do značné míry konsensuální, dekompozice řešitelského týmu člení soustavu identifikace a vyhodnocování disparit do čtyř oblastí:

- přírodní
- ekonomické
- sociální
- environmentální

Tato představa bude komparována s jinými, již zavedenými dekompozicemi soustavy disparit. Budou jimi zejména následující dekompozice:

Dle Vision Planet:

- Blahobyt resp. životní úroveň obyvatelstva
- Lidský potenciál
- Sociální zázemí (vč. sociální infrastruktury a bydlení)
- Ekonomický potenciál (vč. ekonomické výkonnosti)
- Územní struktura (vč. půdy)
- Města a jejich zázemí
- Venkov a venkovské obce
- Infrastruktura (dopravní a technická)
- Životní prostředí
- Přírodní a kulturní dědictví

Dle Deskripce regionů ČR:

- Souhrnná charakteristika regionu
- Ekonomický potenciál
- Lidský potenciál

- Technická vybavenost území
- Životní prostředí

Dle Nijkampa a kol.:

Ekonomické aspekty

- Ekonomický blahobyt
- Proměnné spotřeby

Sociální aspekty

- Sociální proměnné
 - pohoda v práci
 - kvalita vzdělání
 - sociální infrastruktura
 - atd.

8. *Jaká územní měřítka identifikace disparit jsou pro ČR relevantní (stát, kraj, účelově vymezený region, obec) a co by mělo být jejich „srovnávací rovinou“?*

Výchozí měřítka identifikace disparit pro analytickou fázi výzkumu jsou:

- pro srovnávání na úrovni EU: území ČR (NUTS 1) a regiony soudržnosti (NUTS 2)
- pro srovnávání na úrovni ČR: kraje (NUTS 3), okresy (NUTS 4), obce (NUTS 5) a ad hoc stanovené územní celky (např. mikroregiony, svazky obcí) (NUTS 5).

9. *Jak by jako východisko pro orientaci výzkumných prací bylo možné specifikovat základní typy územních disparit a jejich atributy (podstatné znaky), podle nichž by disparity byly odlišovány a klasifikovány?*

Základní typy územních disparit a jejich atributy budou stanoveny jako výsledek komparace dle bodu 7.

Již nyní je zřejmé, že jedněmi ze základních odlišností budou způsob jejich vzniku (spontánní, nebo vlivem člověka) a ovlivnitelnost či neovlivnitelnost managementem.

Závěr

Všechny námi provedené vstupní analýzy ukazují, že výzkum disparit je dosud dominantně orientován na hledání metod srovnávání a interpretace disparit, navíc převážně disparit, které jsem v textu výše pojmenoval „negativními“ disparitami.

Obvykle je vybráno několik dostupných ukazatelů (zpravidla HDP na obyvatele, počet obyvatel, hustota osídlení, důchody obyvatelstva, produktivita práce, míra nezaměstnanosti apod.), stanovena území, jež budou srovnávána a pak hledány co nejlépe vypovídající metody hodnocení a způsoby interpretace dosažených výsledků srovnání.

Řešitelé výzkumného úkolu „*Regionální disparity v České republice - jejich vznik, identifikace a eliminace*“, dospěli k poznání, že fenomén disparit má daleko větší informační potenciál, než jaký je dosud využíván a výsledky své výzkumné práce chtějí výrazně přispět k jeho odhalení a využívání.

Literatura

1. Amendola, A., Cardeo, F. E., Coppola, G.: Regional Disparities in Europe. Discussion Paper No. 78. Universita degli Studi di Salerno, 2004
2. Cuffaro, M., Cracolici, M. F., Nijkamp, P.: Měření chování italských regionů ze sociálně ekonomického hlediska, Palermská universita - Itálie, Free University Amsterdam – Nizozemsko
3. Handwörterbuch der Raumordnung. Hannover: Akademie für Raumordnung und Landesplanung, 1995.
4. Leser, H. (ed.): Diercke-Wörterbuch der Allgemeinen Geographie 1. Braunschweig, 1993.
5. Nijkamp, P.: Regionální rozvoj jako samoorganizovaný konvergentní růst, Free University Amsterdam, 2007
6. Strategie regionálního rozvoje České republiky, sv. 3 – Sledování regionálních rozdílů, MMR, Praha, 2000
7. Vision Planet - Strategie pro integrovaný územní rozvoj střední Evropy, Podunají a oblasti Jadrana, Vídeň, 2000
8. Vorauer, K.: Europäische Regionalpolitik - Regionale Disparitäten, Münchener Geographische Hefte, 1997

VZNIK A PŘÍČINY ÚZEMNÍCH NEROVNOSTÍ

Prof. Ing. Miroslav Hučka, CSc.

Abstrakt

Článek vychází ze základního poznatku, že výskyt prostorové proměnnosti v ekonomickém rozvoji vede ke vzniku prostorových nerovností. Vymezuje pojem územní nerovnosti (regionální disparity) jako rozdílnosti či nerovnosti různých jevů či procesů mající územní rozmístění. Charakterizuje příčiny územních nerovností v teoriích regionálního rozvoje a základní faktory, které ovlivňují územní nerovnosti.

Klíčová slova

Územní nerovnost, regionální disparita, regionální efektivnost, regionální prosperita, příčiny územních nerovností, faktory územních nerovností.

Úvod

Ekonomický rozvoj běžně vykazuje značný stupeň prostorové variability [Nijkamp, 2007]. V minulých dekádách tato skutečnost inspirovala různé autory k vysvětlení příčin výskytu prostorové proměnnosti v ekonomickém rozvoji a k hodnocení vlivu regionálně politických opatření zaměřených na zvládnutí prostorových nerovností.

Z řady teoretických prací [např. Wokoun, Mates, 2006] a konkrétních regionálních analýz vyplývá, že působení tržních sil vede v zásadě k nerovnoměrnému ekonomickému rozvoji regionů. Jde zpravidla o vývoj, vedoucí k vytváření silných hospodářských center, sídelních a průmyslových aglomerací a konurbací, v nichž se zpravidla koncentruje hospodářská síla země a kde se vytváří převážná část hrubého domácího produktu. Uvedená centra a aglomerace jsou hnacími motory celé ekonomiky na dlouhá desetiletí, přičemž může v dané zemi docházet k prohlubování regionálních nerovností v ekonomické i sociální sféře. Síly, které ovlivňují prohlubování nerovností, mohou být dokonce silnější než síly ovlivňující vyrovnání cen faktorů a vedoucí k meziregionálnímu vyrovnání ekonomického a sociálního rozvoje. Zde vzniká určitý prostor pro působení regionální politiky.

Regionální ekonomická politika využívá pro realizaci svých cílů různých postupů vůči jednotlivým regionům ve státě. Problémovým a deprimovaným regionům jsou poskytovány určité výhody, zatímco jiné regiony jsou v nevýhodě nebo je na ně uvalena fyzická kontrola, např. investiční činnosti, čímž se částečně omezuje volné působení tržních sil. Tyto postupy byly běžné v určitých obdobích v zemích Evropské unie, i když nezdůrazněno bylo proti jejich uplatnění vznášeny námitky z toho důvodu, že se tím zasahuje do volného působení tržních sil.

Jestliže se určitý region dostane do situace, kdy mu hrozí pasivní platební bilance, nesolventnost rozhodujících podniků a z toho plynoucí regionální deprese a nezaměstnanost, pak se tato situace může stát stálou, protože se sama od sebe reprodukuje. V kombinaci s ohroženým životním prostředím se pak takový region stává pro investory méně přitažlivý.

Rozhodujícím faktorem, který způsobuje tento úpadek, je však skutečnost, že technický pokrok je nerovnoměrný z hlediska odvětví a oborů, a tato nerovnoměrnost má i svůj regionální, prostorový dopad. Technický pokrok ohrožuje samu existenci, např. oborů těžkého průmyslu, a naopak vyvolává rozvoj zcela nových oborů, lokalizovaných v jiných regionech. V případě, že region není pro investory přitažlivý, získává méně technického pokroku a nemůže využít výhod širokého rozsahu ekonomiky tak jako ostatní regiony, a jeho úpadek se prohlubuje. Dochází k bludnému kruhu – úspěch plodí úspěch, úpadek plodí úpadek, a to akcentuje každou nerovnováhu, která se objevuje. Tento bludný kruh je stálý a může být zmírněn aplikací regionální ekonomické politiky. Ani pozitivní efekty, vyzařující z prosperujících regionů, ani autonomní faktory v mnohých případech nestačí k zastavení procesu úpadku v deprimovaných regionech a k nastartování zvratu v jejich ekonomice.

1. Pojem regionální disparity (územní nerovnosti)

V souvislosti s důvody, které vedly k formulaci a praktické realizaci regionální politiky, se intenzivně zkoumají rozdíly mezi regiony. V odborné literatuře dostaly název **regionální disparity**, resp. územní nerovnosti. Přidržíme se slovní kombinace „regionální disparita“. Je velice obtížné definovat toto slovní spojení, neboť je složeno ze dvou ústředních pojmů – disparita a region, které samotné je obtížné definovat. Proto se zpravidla v odborné literatuře spíše používá toto slovní spojení jako samozřejmé a odborná literatura se přesné definici tohoto pojmu vyhýbá. Přesto lze nalézt některé definice.

V německé literatuře v publikaci [Vorauer, 1997] jsou uvedeny následující dvě definice regionální disparity, převzaté z jiných zdrojů.

S odkazem na [Handwörterbuch, 1995, str. 1985] je uvedena tato definice:

„Pod regionálními disparitami se rozumí odchylky od nějakého myšleného referenčního rozdělení znaků pokládaných za relevantní, v souvislosti s různými prostorovými úrovněmi měřítka (ohraničení regionu).“

Toto je natolik obecná definice, že je pro praktické uchopení nepoužitelná. Naproti této obecně formulované definici je termín „regionální disparita“ podle Dierckova Slovníku všeobecné geografie (1993) definován takto:

„Nevyrovnanost prostorových struktur v nějakém regionu, resp. v různých regionech. Regionální disparity se projevují v různých podmínkách života, jakož i v nerovných hospodářských rozvojových možnostech. Protiklad město – venkov může být chápán jako nějaká forma prostorové disparity“ [Leser, 1993, str. 114].

Podle závěrů z diskuse řešitelů tohoto úkolu definujeme disparitu takto:

Disparitou rozumíme každou rozdílnost či nerovnost, jejíž identifikace a srovnávání má nějaký smysl (sociální, ekonomický, politický apod.). Regionální disparitou pak rozumíme rozdílnost nebo nepoměr různých jevů či procesů mající jednoznačné územní umístění (lze ji alokovat ve vymezené územní struktuře) a vyskytující se alespoň ve dvou entitách této územní struktury.

2. Dilema regionální efektivity a prosperity

Tuto otázku, která má velice úzkou vazbu na posuzování a měření regionálních disparit, rozpracoval v poslední době Nijkamp. Ten se ve své nejnovější práci [Nijkamp, 2007] zmiňuje o tom, že literatura o regionálním rozvoji se soustřeďuje na dvě dominantní témata: jak se tvoří regionální prosperita a jak lze zvládat nežádoucí meziregionální rozdíly v prosperitě.

První otázka se obvykle vztahuje na „efektivnost alokace“ a týká se ekonomického problému optimálního využití nedostatkových zdrojů (práce, kapitál, přírodní zdroje), aby byla vytvořena maximální hodnota výstupu.

Druhá otázka se týká v určitém ohledu sociálně politické spravedlnosti a mechanismů a podmínek (ekonomických a politických intervencí), které mohou pomoci zmírnit nežádoucí rozvojové disparity v prostorové ekonomice.

Efektivněji fungující regiony mají totiž obvykle tendenci růst rychleji než regiony s méně příznivými rozvojovými podmínkami, takže vzniká určité napětí mezi účinností a spravedlností mezi skupinou regionů v krátkodobém časovém období. Dilema efektivnost – spravedlnost je jedním z nejdůležitějších problémů regionální rozvojové politiky a pro řešení problematiky regionálních disparit má rozhodující význam.

3. Příčiny územních nerovností v teoriích regionálního rozvoje

Teorií regionálního rozvoje existuje celá řada a navazují na jednotlivé školy ekonomických teorií. Nejucelenější nástin teorií regionálního rozvoje uvedli autoři Blažek, Uhlíř ve své publikaci *Teorie regionálního rozvoje* z roku 2002 [viz Blažek, Uhlíř, 2002].

Hledání příčin územních nerovností v jednotlivých teoriích regionálního rozvoje, vycházející z [Blažek, Uhlíř, 2002] ukazuje, že při otázkách vysvětlování těchto příčin existují mezi autory těchto teorií podstatné rozdíly. Neoklasické a neoliberalní přístupy se kloní k přesvědčení, že v rámci regionálního rozvoje existuje automatická tendence k vyrovnávání regionálních rozdílů a úkolem regionální politiky je pouze posílit vyrovnávací mechanismy. Naproti tomu zbývající většina teorií považuje za základní tendenci regionálního rozvoje divergenci, tedy takový vývoj, který by bez zásahu regionální politiky vedl k nárůstu územních nerovností.

Byl zpracován velký počet empirických studií zaměřených na zodpovězení této otázky. Výsledky těchto studií nejsou jednoznačné. Zjištěné trendy závisí na použitých indikátorech, míře heterogenity nebo variability, spolehlivosti a srovnatelnosti použitých dat a jsou rovněž ovlivněny délkou časového období, které je studováno a hierarchickou úrovní, na které byly studie prováděny (státy či regiony uvnitř státu). Podle Armstronga [Armstrong, 2002], který uvádí přehled 23 regionálních výzkumných studií regionálních disparit v členských státech EU, zpravidla na úrovni NUTS II, provedených v letech 1991-1999, ukazuje převážná většina výsledků těchto výzkumných studií (celkem v 18-ti případech) jako základní tendenci regionálního rozvoje konvergenci. Je to však pravděpodobně ovlivněno skutečností, že v 10-ti případech byl použit ve studii jako teoretický model neoklasický model a v 11 případech tzv. neutrální model.

Za příčiny meziregionálních rozdílů považují jednotlivé teorie rozmanité faktory, od

vybavenosti výrobními faktory, přírodních podmínek, přirozených fyzicko-geografických výhod přes ekonomickou strukturu až po sociokulturní a institucionální faktory. Tyto faktory jsou pojednány dále.

Současné období regionální politiky nazývají autoři [Blažek, Uhlíř, 2002] obdobím eklektickým s výraznějším zastoupením neoklasických a neoliberálních přístupů spolu s institucionálními směry. Žádná z teorií regionálního rozvoje se nevyhýbá analýze a vysvětlení měnících se podmínek pro rozvoj regionů, resp. vysvětlení jejich rozdílného hospodářského růstu.

4. Faktory územních nerovností

V předcházející části jsme se zabývali příčinami územních nerovností v teoriích regionálního rozvoje. Z analýzy těchto teoretických poznatků lze odvodit, že územní nerovnosti a jejich důsledek – regionální nerovnováhu ve státě ovlivňuje několik faktorů. Na současné úrovni rozpracovanosti řešení úkolu jsme se omezili na klasifikaci těchto faktorů podle Klaassena [Klaassen, 1987]. Ten uvádí základní členění faktorů na primární a sekundární.

4.1 Primární faktory

K primárním faktorům patří:

Relativně nízká mobilita pracovní síly

Ve standardní ekonomické teorii byla opomenuta velmi důležitá skutečnost: pracující nereagují okamžitě na rozdíly ve mzdách. Jejich reakce jsou pomalé a opoždějí se za poptávkou. Důsledkem toho jsou regionální deformace v příjmech. V podmínkách české ekonomiky hraje tento faktor významnou roli, neboť podmínky pro mobilitu pracovní síly jsou velice ztížené.

Relativně nízká mobilita kapitálu

V teoretických učebnicích je považován kapitál za velice mobilní. Ve skutečnosti existuje silná rigidita v reakcích kapitálu na rozdíly ve výrobních nákladech. V české ekonomice je tento fakt velice zvýrazněn tím, že dosud není rozvinut trh kapitálu, takže mobilita kapitálu vyvolaná tržním mechanismem je v důsledku toho zanedbatelná.

Nízká mobilita pracovní síly a nízká mobilita kapitálu tvoří dvě důležité příčiny regionálních rozdílů v příjmech a v zaměstnanosti.

Geografické faktory

Geografickými faktory lze nejobecněji vysvětlit regionální nerovnosti. Umístění na periferii představuje tyto ekonomické nevýhody:

- nadprůměrné dopravní náklady vedoucí k vysokým cenám, nízkým ziskům nebo omezeným trhům,
- omezený přístup k dostatečně velkým městským centrům poskytujícím specifické služby,
- velká vzdálenost od tržních informací a kontaktu se zákazníkem,
- zpravidla nízká kvalita dopravních spojů.

Dalším geografickým faktorem je špatné přírodní vybavení, které mají některé regiony pro ekonomický rozvoj (horské oblasti, regiony se špatnou půdou). Naproti tomu určité regiony jsou vybaveny přírodním bohatstvím (uhlí, voda, nafta a další), z kterého mohou těžit.

Ekonomická struktura regionů

Každý region má typickou ekonomickou strukturu. Určité regiony ekonomicky orientované na útlumová odvětví mají vážné problémy se zaměstnaností. U jiných, šťastnějších regionů ekonomicky založených na rozvíjejících se odvětvích (elektronika, bankovníctví, spotřební průmysl) roste za normálních okolností poptávka po pracovních silách.

Díky jednostranně ekonomické struktuře a neschopnosti rychle se přizpůsobit změněným podmínkám v české ekonomice ocitly se některé dříve prosperující regiony v depresi (např. Ostravsko – útlum hornictví a hutnictví). Pokles poptávky po výrobcích těchto regionů byl příčinou toho, že tyto regiony se dostaly do problémů se zaměstnaností.

Další primární faktory

K dalším primárním faktorům regionální nerovnováhy patří např. institucionální faktory (centralizace či decentralizace státních institucí), politická rozhodnutí ve státoprávním a územním uspořádání, psychologické faktory ap.

4.2 Sekundární faktory

Kromě primárních faktorů přispívají k nerovnoměrnému regionálnímu rozvoji různé sekundární faktory, které vyplývají z faktorů primárních. Patří k nim:

Vnější ekonomika

Takové parametry, jako jsou spojový a dopravní systém, kontakt s centrálními úřady, technická a finanční infrastruktura na okolní regiony, mají obrovský vliv na příliv nových firem do regionu a úzce souvisí s rozvojovými póly regionu.

Demografická situace

Jde o takové parametry, jako je rozdíl ve vzdělanosti venkovského obyvatelstva vůči městskému či rozdíly v přírůstcích obyvatelstva.

Rigidita nákladů a cen

V regionech existují určité setrvačné síly, které znemožňují přirozené přizpůsobování trhů změnám v nabídce a poptávce (např. pokles poptávky po uhlí nevede automaticky ke snížení ceny uhlí, protože relativní mzdy jsou rigidní). Mzdový růst v zaostávajících regionech je mnohdy, bez ohledu na produktivitu práce, životní náklady či podmínky nabídky a poptávky, závislý na dohodách v rámci tripartitních jednání. Důsledkem je zamezení odlivu pracovní síly ze zaostávajících regionů, ale zároveň i odstranění zřetelného podnětu, který by mohl do takových regionů přilákat kapitál.

Faktory prostředí

Přitažlivost (image) prostředí je důležitým místním faktorem. Devastované regiony (např. severočeský či moravskoslezský) je zapotřebí rekonstruovat, aby byly přitažlivé pro nová odvětví a zahraniční kapitál.

Ostatní faktory

Půjde např. o regionální diference v inovacích a diference v průmyslovém a sociálním prostředí pro vznik nových firem.

Zdůraznili jsme pouze nejdůležitější faktory, které mají vliv na regionální nerovnováhu. K tomu je nutno ještě připojit, že rozdílná úroveň regionů vede ke dvojímu druhu účinků mezi nimi:

- zpětnovazební účinky jako nežádoucí účinky, kterými trpí chudé regiony v důsledku vzájemných vztahů s bohatými regiony (expanze jednoho regionu má v mnoha ohledech negativní vliv na sousední regiony)
- odstředivé účinky jako žádoucí účinky, při kterých chudé regiony získávají ze vztahů s bohatými výhody.

K tomu, aby odstředivý efekt převýšil zpětnovazební účinky, musí být splněna důležitá podmínka: komplementarita ve vztazích mezi regionálními ekonomikami je natolik silná, že prosperující region může předávat efektivní růstové impulsy chudým regionům.

Závěr

Výskyt prostorové proměnnosti v ekonomickém rozvoji vede k nerovnoměrnému ekonomickému rozvoji regionů, charakterizovanému vznikem prostorových nerovností. Nevyrovnanost prostorových struktur v různých regionech nazýváme regionální disparitou a rozumíme jí rozdílnost nebo nepochopitelnost různých jevů či procesů mající jednoznačné územní umístění a vyskytující se alespoň ve dvou entitách této územní struktury.

Příčiny regionálních disparit jsou chápány a vysvětlovány v jednotlivých teoriích rozdílně. Neoklasické a neoliberální přístupy se kloní k názoru, že v rámci ekonomického rozvoje existuje automatická tendence k vyrovnávání regionálních rozdílů. Oproti tomu velké množství teorií považuje za základní tendenci regionálního rozvoje divergenci, tedy takový vývoj, který by bez zásahu regionální politiky vedl k nárůstu regionálních disparit.

Regionální disparity ovlivňuje řada faktorů. Mezi primární faktory zahrnujeme relativně nízkou mobilitu pracovní síly, relativně nízkou mobilitu kapitálu, geografické faktory, ekonomickou strukturu regionů, institucionální faktory a politická rozhodnutí. K sekundárním faktorům patří vnější ekonomika, demografická situace, rigidita nákladů a cen, faktory prostředí a další.

Literatura

1. Armstrong, H.W.: European Union Regional Policy: Reconciling the Convergence and Evaluation Evidence. In: Cuadrado-Roura, J., Pavellada, M. (eds.): Regional Convergence in the European Union. Facts, Prospects and Policies. Berlin: Springer-Verlag, 2002.
2. Blažek, J., Uhlíř, D.: Teorie regionálního rozvoje. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0384-5.
3. Handwörterbuch der Raumordnung. Hannover: Akademie für Raumordnung und Landesplanung, 1995.

4. Klaassen,L.H., Vanhove,N.: Regional Policy: A European Approach. Avebury, 1987.
5. Leser,H. (ed.): Diercke-Wörterbuch der Allgemeinen Geographie 1. Braunschweig, 1993.
6. Nijkamp,P.: Regional Development as Self-organized Converging Growth. 2007.
7. Vorauer,K.: Europäische Regionalpolitik-Regionale Disparitäten. Münchener Geographische Hefte, 1997. ISBN 3-932820-01.
8. Wokoun,R., Mates,P. (eds.): Management regionální politiky a reforma veřejné správy. Praha: Linde, 2006.

POUŽÍVÁNÍ VYBRANÝCH POJMŮ PŘI ŘEŠENÍ PROJEKTU

Ing. Jan Malinovský, Ph.D.

Abstrakt

Regionální rozdíl, disparity a další související pojmy se v příspěvku podávají na základě vybraných definic těchto pojmů. Následná diskuse se týká používání těchto pojmů při řešení projektu, uvádí se k tomu argumenty a souvislosti. Tato pojmová analýza přináší také některá zatím neotevřená témata formou zatím otevírané polemiky.

Klíčová slova

Definice, rozdíl, disparita, region, regionální rozvoj a regionální politika

Úvod

Po úvodním vstupu do problematiky projektu bylo v zájmu další koordinace a upřesnění témat vymezeno k diskusi výchozích 10 otázek. Z nich 9 vybízely v podstatě k diskusi o chápání pojmů a k přijetí východisek pro další postup řešení. Na některé reaguje tento příspěvek. Velmi stručně to byly tyto otázky:

1. Co budeme považovat za disparitu?
2. Má regionální disparita obecný charakter, nebo musí být alokovaná v území?
3. Je pro regionální disparity specifickým atribut říditelnosti?
4. Má disparita atribut regionálního rozvoje?
5. Jak vyjadřovat regionální disparitu?
6. Je možný integrovaný indikátor regionální disparity?
7. Je 10. věcných oblastí rozvoje (podle projektu VISION PLANET ...) východiskem?
8. Jaké územní úrovně jsou pro ČR relevantní?
9. Jaká jsou východiska pro specifikování základních typů územních disparit?

Definice pojmu rozdíl a disparita – východisko k používání

Všudypřítomným pojmem je „disparita“ nebo přesněji „regionální disparita“. U každé otázky bychom mohli přistoupit k definici disparity z různých hledisek. Vytáhneme-li obsahová jádra otázek, můžeme registrovat dva tematické shluky:

1. První tematický shluk se týká obecného rozkladu tohoto pojmu v nejobecnějších souvislostech: definice (a synonyma) a formy vyjadřování (včetně souhrnné).

2. Větší tematický shluk se týká aplikačních souvislostí pojmu v návaznosti na národohospodářskou sféru, regionální rozvoj, soustavy územních jednotek a politiku.

Obě tyto skupiny charakterizují hlavní kostru postupu řešení: od nosné zkoumané kategorie dojít k aplikačním návrhům pro praxi. Aplikační souvislosti jsou zatím považovány za rámcové a jsou v této fázi řešení postaveny na teoretických, příp. obecných východiscích.

Teoreticko-obecná aplikační východiska jsou teď důležitá ze dvou hledisek, která se odvíjí od využívání disparit (rozdílů apod.) v regionálním rozvoji při konstrukci a provádění regionální politiky. Spojení podstaty objektu zkoumání (disparita, rozdíl) s následným teoretickým i aplikačním konceptem využití objektu zkoumání je stále spojovací nití celého projektu.

Regionální politika, ať již v etapě tvorby strategie nebo při samotném provádění, využívá rozdíly mezi regiony:

- k vymezování územních celků (regionů k podpoře), tzn. „role“ k vytváření územních celků, které mají podobné ne-li shodné znaky (rozdíly),
- k provádění a vyhodnocování regionální politiky, tzn. „role“ k volbě metod a nástrojů (včetně finančních zdrojů), kterými chce politika sledované rozdíly změnit (řídit).

Tento výhledově strategický pohled, na jakousi hlavní „rolí“ předmětu řešení projektu (meziregionální rozdíly), není v této počáteční fázi řešení až tak důležitý. V určité fázi řešení však bude nutné rozhodnout, zda určitý rozdíl bude nosný pro první či pro druhou „rolí“ nebo bude předmětný rozdíl nosný pro obě „role“ anebo nakonec z určitého důvodu nebude mít žádný význam. Dosavadní regionálně-politická praxe využívá pro první „rolí“ rozdíly většinou celou řadu vybraných indikátorů rozdílů. Ne všechny se stávají předmětem indikátorů úspěšnosti či neúspěšnosti uplatňování určitých nástrojů politiky. Některé nástroje jsou koncipovány tak, že se cíleně snaží změnit stav u většího počtu indikátorů regionálních rozdílů, ty stejné nástroje nebo jiné působí na změny některých indikátorů přímo, na jiné nepřímo. Rozdíly proto mají důležitou hodnotící a „politickou“ úlohu. Ne všechny rozdíly jsou v dané době politiky přijatelné (odůvodnitelné).

„Role“ rozdílů a disparit v regionální politice

V každém případě jsou územní rozdíly důležitými informacemi, kterým přiřazením určitého smyslu či „role“ ve využití, měníme informaci na určitý poznatek v procesu poznávání.

Používání jednotlivých pojmů jako je rozdíl, diference a nakonec i disparita (a řada dalších synonym¹), pro naše potřeby řešení (hovořit stejnou „řečí“) nabízí jejich obecné definice. Můžeme rozlišit tři kategorie pojmů:

- První obecnějším pojmem je pojem rozdíl. Pojem rozdíl je kognitivní významový útvar (poznávací, sloužící k poznávání), který vznikl na základě poznání podstaty rozdílu a který je důležitý z hlediska rozlišování (Slovník 1979: 461). Rozdíl může také znamenat i neshodu či rozpor výskytu konkrétního jevu někde a někdy.

¹ Relevantní další pojmy v anglickém jazyku s příp. rozvedením pojmu lze najít také ve slovníku Malinovský, J., Sucháček, J. (2006).

- Pojem disparita je již chápána jako různorodost, různost, rozdílnost či nerovnost. (Slovník 1979: 220)
- Proporcionální, rovnoměrný se již týká určitých proporcí (vzájemného vztahu dvou anebo více rozměrů) a znamená poměrný, rovnoměrný, vyvážený a úměrný. (Slovník 1979: 717) Do této kategorie popisování základních pojmů patří i pojem konvergence, který vyjadřuje sbíhavost, sbližování nebo přibližování výskytu podobných prvků. (Slovník 1979: 482) Samozřejmě, že podobně můžeme konstruovat i opačný význam těchto pojmů (neproporciální, nerovnoměrný, divergence).

Prvnímu pojmu (rozdíl) nemusí být podle definice přiřazována žádná „role“ při nakládání s tímto konkrétním faktem pokud nezvolíme určité hledisko k dalšímu rozlišování konkrétního faktu. Hlediskem (kriteriem) mohou být různé druhy, kategorie, sféry či věcné oblasti, které ve kterých mají rozdíly svůj poznatkový význam. Vedle těchto věcných hledisek může být důležitým hlediskem osobní anebo společenský postoj (chování se, přiřazování „rolí“) k rozdílům. Obě hlediska (věcná a „osobní“) můžeme promítnout do všech tří výše uvedených definic.

Můžeme však také zvolit jinou variantu, věcná hlediska (kriteria, způsoby věcného třídění) založit v prvním kategorii pojmů a z dalších hledisek je promítat do druhé a třetí kategorie, když „osobní“ hlediska (přiřazování „rolí“ rozdílům) budou nejprve výlučnou podstatou poznávání rozdílů u druhé kategorie (disparit) a následně pak vlastnosti i u třetí kategorie pojmů (proporcionální). Míra věcných rozdílností bude doplněna chováním se k využití rozdílností. Rozsah věcných rozdílností bude větší než počet „osobních“ (společenských) rozdílností, i když půjde o jeden a tentýž konkrétní jev (informaci).

Jednoduše řečeno, použijeme v tomto projektu:

- pojem disparitu jako potenciální² nebo konečnou rozdílnost (nerovnoměrnost), která má (bude mít) určitou „rolí“ v regionální politice,
- pojem rozdíl jako potenciální nebo konečnou rozdílnost (nerovnoměrnost), která bude mít charakter informace v regionálním rozvoji.

Hlediska (kriteria) nám mohou pomoci přibližovat se (cestou snižování náročné komplexnosti regionalistiky) k jednomu výstupu řešení, k určování „rolí“ (využití) rozdílů jako disparity.

Definice pojmu region a co z toho vyplývá pro deskripci

K výše rozvedené diskusi o základních pojmech je nutné ještě poznamenat jednu v určitém smyslu samozřejmou věc, která se týká prvního výše uvedeného shluku témat řešení. Přestože rozdíly jsou ve většině případů vyjadřovány kvantitativně (podílem resp. poměrem hodnot indikátorů rozdílů), používá se i vyjádření rozdílů verbálně (nekvantifikované, slovním popisem). Zejména u sociálních hledisek rozdílů nebo u charakterizování inovačních, znalostních a třeba i procesních hledisek rozdílů se někdy vyjadřují specifika územních jednotek.

² Potenciální, konečnou ve smyslu stupně poznání v určité fázi řešení projektu nebo ve smyslu vztahu teoretického a praktického přístupu.

Specifikace chápání rozdílů vztažených k územním jednotkám se odvíjí od definic základního pojmu „region“ a jeho synonym. Tyto definice na jedné straně rozšiřují komplexnost, kterou se regionalistika³ jako vědecká disciplína o regionech zabývá. Na druhé straně se ustupuje od této, pro praxi nevládnutelné komplexnosti (i když i teorie regionálního rozvoje nejsou důsledně komplexní) a volí se cesta výběru (selektivnosti). Zavedením výše naznačeného významu pojmu „disparita“ je v souladu s tímto všeobecným přístupem.

Geografická definice regionu nám poskytuje nejobecnější pojetí pro tento pojem a vymezuje některá hlediska, která jsou pro zkoumání regionů (rozdílů) významná. Nabízí se i jiné definice regionů (např. územní praktické Maiera a Tödtlinga, územně plánovací, funkční a homogenní, hierarchické). Nejobecnější a nejjednodušší definice jsou:

- Region je část geografické sféry s komplexem přírodních a socioekonomických prvků a procesů, které tím, že se vyznačují specifickým rozmístěním, uspořádáním, mírou integrace a vlastní prostorovou strukturou s vnitřní zákonitou podobností, se odlišují od jiných geografických sfér (regionů). (Malinovský, J., Sucháček, J. 2006: 642);
- Region je část území, okruh, obvod nebo prostor působnosti či sféra vlivu institucí na různých úrovních veřejné správy (využití Slovník abz).

Aniž chceme diskutovat o pojmu „geografická sféra“ z první definice (ta je geografie chápána velmi široce, obsahuje vše co je pod i nad zemským povrchem, územím) dvě hlediska jsou pro náš projekt zásadní. Prvky a procesy v regionech. Ty naznačují, že při zkoumání rozdílů (disparit) jde o dvě kategorie systémových teorií, které se svým rozsahem blíží k neuchopitelnému komplexnímu pojetí. Nabízí se, na počátku řešení zkoumat pouze prvky přírodní a socioekonomické a procesy pak při řešení „rolí“ rozdílů.

Podobně se nedoporučuje jít cestou sledování rozdílů v rozmístění apod. (jak uvádí první definice pojmu region) a postupovat již ve vytýčených čtyřech základních hlediscích, s kterými pracuje M. Hučka: (i) fyzické, (ii) ekonomické, (iii) sociální a (iv) environmentální.

Vyřešit problém vymezení týkající se fyzických prvků regionu, zda jsou to jen ty přírodní, a zda tyto nejsou součástí prvků environmentálních (nebo tomu je jinak), čeká řešitele jeho týmu. Své poznatky k tomuto dílčímu metodickému problému však přináší i další řešitelské týmy.

Nakonec ještě je potřebné uvést v podobě poznámky jednu metodickou otázku týkající se regionálních úrovní, různých hierarchických stupňů územních celků. Jde sice o problematiku, která bude relevantní v dalších fázích řešení, ale je na místě zde na to předem upozornit.

Jak bylo uvedeno výše, „role“ rozdílů (disparit) bude spojována s možnostmi regionálních nástrojů a měla by odpovídat moderním trendům strategických cílů regionální politiky. I když druhé hledisko (moderních směrů rozvoje) je řešitelskému týmu vcelku jasné, pozornost nejen autorů empirických studií se zaměřuje na klasické administrativní (příp. soudržné) územní celky, ale také na jejich dílčí části v podobě měst a aglomerací. Vytváří se konkrétní

³ Regionalistika je rámcový a souhrnný vědní obor, zkoumá vztahy, jevy a procesy v regionech v jejich komplexitě a souvztáznosti, vychází z geografie, inspiruje se ekologií, demografií, ekonomikou, sociologií, politickými a správními vědami, vědami o řízení, matematikou, statistikou a informatikou, má poslání řešit regionální disparity v zájmu udržitelné kvality života současným a dalším generacím.

evropská databáze měst, která se může opírat o Friedmanovou teorii centrum-periferie anebo decentralizovanou verzi koncepce pólů rozvoje, v zájmu naplňování lisabonské strategie EU. Je proto otázkou, zda i tato územní struktura by neměla být hlediskem řešení.

Shrnutí

Uvedený rozbor nabízí odpovědět na většinu z devíti otázek, kterými tento příspěvek začínal. Doporučuje se používat pojem „rozdíl“ a „disparita“ při řešení projektu v tomto významu:

- pojem disparitu jako potenciální nebo konečnou rozdílnost (nerovnoměrnost), která má (bude mít) určitou „roli“ v regionální politice,
- pojem rozdíl jako potenciální nebo konečnou rozdílnost (nerovnoměrnost), která bude mít charakter informace v regionálním rozvoji.

Pro tento přístup je možné využít řady argumentů. Rozdíly mají dvojitý charakter: věcný, který vychází a respektuje stupeň poznání dané vědní disciplíny o významu daného rozdílu a charakter „osobní“ (společenský), kterým se „přiřazuje“ určitý význam („role“) daného rozdílu v regionálním rozvoji (společensko-vědní) a nakonec i v regionální politice (společensko-politický). Řešitelé projektu se mohou považovat za tvůrce „osobního“ charakteru rozdílů. Tím se odpovídá jak na první dvě otázky (vznesené v úvodu), tak také na otázku 3. a 4., ke kterým jsou přijaty také následující závěry.

Z jedné zvolené definice pojmu „region“ může být zřejmé, že rozsah (počet indikátorů) regionálních rozdílů (disparit), může být velmi rozsáhlý. Cesta výběru indikátorů (selektivní přístup) se doporučuje již v počátku řešení projektu tak, aby se v tomto výběru objevily moderní, očekávané trendy regionální politiky. Institucionální kapacita a schopnost realizovat praktická opatření jsou také důležitými bariérami.

Zde provedené pojmové analýzy reagují i na dalších pět otázek (z úvodu), i když pouze částečně. Přesto lze relevantní názory shrnout do těchto dvou bodů.

Za základní věcné členění rozdílů (disparit) se doporučuje koncipovat do čtyř oblastí (přírodní, ekonomické, sociální a environmentální) s vyřešením některých dílčích metodických problémů.

U volby územních úrovní, pro které se budou hledat příslušné indikátory rozdílů (disparit), se objevuje otázka, zda nezavést kategorii velkých měst a aglomerací, jako center rozvoje regionu. Některé konkrétní evropské projekty a vize jdou tímto směrem.

Literatura

1. ARMSTRONG, H., TAYLOR, J. (1993) *Regional Economics and Policy*. Second edition. New York - London - Toronto - Sydney - Tokyo – Singapore: Harvester Wheatsheaf. 397 s.
2. IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, H., MANÍKOVÁ, Z. (1979) *Slovník cudzích slov*. 1. vydání. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 943 s.
3. MAIER, G., TÖDTLING, F. (1998) *Regionálna a urbanistická ekonomika*. 2. díl. Regionálny rozvoj a regionálna politika. Bratislava: ELITA, 1998. 314. s.

4. MALINOVSKÝ, J., SUCHÁČEK, J. (2006) Velký anglicko-český slovník regionálního rozvoje a regionální politiky EU. Ostrava: VŠB – TU Ostrava. 956 s.
5. SLOVNÍK ABZ. [on-line] [26-11-2007]. Dostupný na WWW: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php>.
6. ZOLTAN, J. (2006) *The Growth of Cities*. Cheltenham, Northampton: Edward Edgar Publishing Lmt. 649 s.
7. VANHOVE, N., KLAASSEN, L. H. (1987) *Regional Policy - European Approach*. Avenburg, ...: Gower Publishing Company Limited.
8. WALL, A., MARCOUSÉ, I., LINES, D., MARTIN, B. (2000) *The Complete A-Z. Economics & Business Studies handbook*. Second Edition. London: Hodder & Stoughton.

REGIONÁLNÍ DISPARITY A SOUDRŽNOST V EVROPSKÉ UNII

Doc. Ing. Karel Skokan, Ph.D.

Abstrakt

Snižování regionálních disparit, rozdílů nebo nerovností patří obecně mezi hlavní cíle regionální politiky. V rámci Evropské unie byla zformulována politika soudržnosti, která je zaměřena na snižování ekonomických, sociálních a územních disparit jako výrazu nedostatečné soudržnosti. Příspěvek se zabývá pojetím různých dimenzí soudržnosti a od nich odvozených disparit.

Klíčová slova

Ekonomická, sociální, územní soudržnost, regionální disparity, ukazatelé disparit

Úvod

V souvislosti s postupným rozšiřováním Evropské unie (EU) a jejím dalším vývojem se projevují v rámci vznikajícího ekonomického celku velké rozdíly v rozdělení bohatství. Ve slovníku regionalistů i politiků se objevují pojmy jako konvergence (angl. convergence), konkurenceschopnost (competitiveness) a soudržnost (cohesion), které jsou vyjádřením přístupu k řešení těchto nerovností jak v rámci samotné EU, tak vůči okolnímu světu.

Konvergence je obecně chápána jako proces postupného sblížování či slučování dvou nebo více celků, pro který lze definovat přísná kritéria. Podle standardního neoklasického modelu je to např. proces rychlejšího ekonomického růstu v zemích, které mají nižší úroveň hrubého domácího produktu (HDP) na obyvatele než země bohatší (Ericsson, 2005). Tento proces se nazývá beta (β)-konvergencí na rozdíl od tzv. sigma (δ)-konvergence, která se vyjadřuje jako rozptyl reálných příjmů na obyvatele.

Pojmy soudržnosti a konkurenceschopnosti jsou vysvětlovány v rámci evropské integrace s určitou nejednoznačností a variabilitou. Např. v 6. periodické zprávě o situaci v regionech (CEC 1999) se konkurenceschopnost definuje jako „schopnost produkovat výrobky a služby, které vyhovují požadavkům mezinárodních trhů a současně zajišťují udržitelnou úroveň příjmů“ nebo obecněji „jako schopnost firem, odvětví, regionů, států a nadnárodních regionů vystavených mezinárodní konkurenci generovat relativně vysokou úroveň příjmů a zaměstnanosti“.

Diskutabilní otázkou je podpora politiky soudržnosti, která má zajistit, aby v rámci EU nedocházelo k divergenci mezi bohatými a chudými. Pod politikou soudržnosti Evropské unie se skrývá dosahování cíle konvergence pro vybranou skupinu zemí (a tedy i regionů) a cílů konkurenceschopnosti a zaměstnanosti pro skupinu zemí nebo regionů jiných. Politika soudržnosti je vyvolána právě existencí disparit mezi zeměmi, regiony a sociálními skupinami a jejím hlavním cílem je tyto disparity redukovat. Velikost, struktura a úroveň disparit vyjádřená prostřednictvím vybraných ukazatelů je dokonce mírou či měřítkem soudržnosti. Soudržnost se dá chápat jako určitá úroveň rozdílností mezi státy, regiony nebo skupinami

v rámci EU, které jsou politicky a společensky snesitelné (Molle, 2007). Zatímco v padesátileté historii Evropských společenství se používání a hodnocení tzv. ekonomické a sociální soudržnosti stalo zřejmým, v posledním desetiletí se vynořila její třetí dimenze, a to teritoriální neboli územní soudržnost. Přitom každá dimenze soudržnosti je charakterizována určitými disparitami.

Součástí výzkumu Regionální disparity v územním rozvoji ČR – jejich vznik, identifikace a eliminace“ je také dílčí úloha „Komparace pojetí, identifikace a řešení regionálních disparit v zemích středoevropského prostoru“. Ta kromě analýzy vybraných zemí analyzuje a studuje přístupy v rámci Evropské unie. Klasifikace disparit podle dimenze soudržnosti představuje alternativu k jiným klasifikačním systémům.

1. Ekonomická, sociální a územní soudržnost

Pojem ekonomická a sociální soudržnost vyjadřuje solidaritu mezi členskými státy a regiony EU. Cílem soudržnosti je vyvážený rozvoj v rámci EU, při kterém dochází ke snižování strukturálních rozdílů (disparit) mezi regiony a k podpoře rovných příležitostí pro všechny. Prakticky se tohoto cíle má dosáhnout pomocí různých typů intervencí s využitím různých finančních operací, zejména prostřednictvím strukturálních fondů a Fondu soudržnosti.

Evropská komise vydává každé tři roky zprávu o pokroku, jakého bylo dosaženo v oblasti ekonomické a sociální soudržnosti a jak k tomu přispívají politiky Společenství. Obsahem politiky soudržnosti byla zpočátku jen ekonomická a sociální soudržnost, po roce 2000 se rozšiřuje o nadřazený pojem územní soudržnosti.

Ekonomická a sociální soudržnost

Počátky ekonomické a sociální soudržnosti v Evropě sahají až k tzv. Římské smlouvě (1957), ve které je v preambuli uveden odkaz na zajištění harmonického rozvoje snižováním regionálních disparit mezi různými regiony a zmírňováním zaostalostí méně rozvinutých oblastí. V 70. letech dvacátého století se na úrovni Společenství začínají koordinovat národní politiky a poskytují se další finanční zdroje prostřednictvím Evropského fondu regionálního rozvoje na podporu nejchudších regionů. S přijetím Jednotného evropského aktu (1986) se vytvářejí podmínky pro skutečnou politiku soudržnosti a v Maastrichtské smlouvě o Evropské unii (1992) je soudržnost definována jako jeden z hlavních cílů Unie vedle měnové unie a jednotného trhu. Konečně ve smlouvě o Evropské unii ve znění tzv. Amsterdamské smlouvy z r. 1997 je v článku 2 hospodářská a sociální soudržnost zařazena mezi základní úkoly Společenství a je do ní vložena celá kapitola týkající se hospodářské a sociální soudržnosti s články 158. až 162, kde se mj. uvádí „Na podporu svého celkového harmonického rozvoje Společenství rozvíjí a sleduje činnosti vedoucí k posilování své hospodářské a sociální soudržnosti. Společenství usiluje o snižování rozdílů mezi úrovněmi rozvoje různých regionů a zaostalostí nejvíce znevýhodněných regionů nebo ostrovů včetně venkovských oblastí“.

Územní soudržnost

Pojem územní soudržnosti se objevil v oficiálních dokumentech EU koncem 90. let minulého století (ESDP, 1999). Byl zdůrazněn ve Druhé zprávě o hospodářské a sociální soudržnosti z

roku 2001 v souvislosti se zahájením debaty o politice soudržnosti po roce 2006 a dále byl rozpracován např. ve Třetí zprávě o hospodářské a sociální soudržnosti z roku 2004 (CEC, 2004a), v Průběžné zprávě o územní soudržnosti (CEC, 2004b) a konečně i v návrhu Ústavní, respektive Reformní smlouvy z roku 2007, kde je posilování hospodářské, sociální a územní soudržnosti zakotveno do hlavních cílů EU. Nikde však nebyl explicitně a jednoznačně definován.

Evropské perspektivy územního rozvoje (ESDP, 1999) pokládají za hlavní cíle územního rozvoje v Evropě posílit územní soudržnost v Evropě, podporovat vyváženější rozvoj a snižovat disparity a zvyšovat regionální konkurenceschopnost a spolupráci mezi evropskými regiony a územími. Přitom pro územní soudržnost definují tři hlavní cíle: (1) dostupnost - zajistit rovný přístup všech regionů EU k infrastruktuře a k know-how, (2) polycentrismus – udržet pro EU vyvážený urbánní systém jak pro celek, tak i pro její části, (3) správu hodnot – zajistit prozíravé řízení kulturního a přírodního dědictví.

Ve Třetí zprávě (CEC, 2004a) se např. uvádí, že územní soudržnost doplňuje cíle Unie týkající se hospodářské a sociální soudržnosti. Koncepce územní soudržnosti rozšiřuje pojem hospodářské a sociální soudržnosti, protože jej doplňuje i posiluje. Co se politiky týče, cílem je pomoci dosáhnout vyváženějšího rozvoje zmenšením stávajících nerovností, zabráněním vzniku územní nevyváženosti a vytvářením koherentnějších sektorových politik s územním dopadem i politiky regionální.

Centrem zájmu je také zlepšit územní integraci a podpořit spolupráci mezi regiony. Hlavní podmínkou územní soudržnosti je zlepšit rovnost přístupu k základním zařízením, nezbytným službám a ke znalostem, tj. k tomu, co nazýváme „službami obecného (hospodářského) zájmu“. K těmto službám patří mj. služby poskytované za úplatu, například telekomunikační, energetické, dopravní a poštovní, ale také sociální služby, například sociálního bydlení, péče o děti, pomoci potřebným rodinám a jednotlivcům, atd.

V Průběžné zprávě o územní soudržnosti (CEC, 2004b) se považuje územní soudržnost, která znamená vyváženou distribuci lidských aktivit v rámci Unie, za komplementární k ekonomické a sociální soudržnosti. Transformuje cíl udržitelného a vyváženého rozvoje do územního pojetí. Zahrnuje rovný přístup občanů a ekonomických entit ke službám obecného ekonomického zájmu bez ohledu na území, ke kterému náleží. Ve Strategických obecných zásadách Společenství pro léta 2007-2013 (CEC, 2005) je cílem územní soudržnosti nad rámec hospodářské a sociální soudržnosti přispět k dosažení vyrovnanějšího rozvoje, vybudovat udržitelná společenství v městských a venkovských oblastech a docílit větší soudržnosti s dalšími odvětvovými politikami, které mají prostorový dopad.

Podle Camagniho (Camagni, 2005) má územní soudržnost tři hlavní složky:

- *územní kvalitu*, kam patří kvalita životních a pracovních podmínek, srovnatelná životní úroveň v rámci území, podobný přístup ke službám obecného zájmu,
- *územní efektivnost*, tj. efektivnost zdrojů s ohledem na energii, půdu a přírodní zdroje, konkurenceschopnost ekonomických subjektů a atraktivnost místního území, interní a externí dostupnost,
- *územní identitu*, tj. přítomnost sociálního kapitálu, schopnost přípravy a rozvoje sdílené vize, místní know-how a odbornost a konkurenční výhoda každého území.

Jak shrnuje Molle (2007), je územní soudržnost situace, kdy lidé a firmy nejsou nadměrně handicapováni prostorovými rozdíly v přístupu k základním službám, k základní infrastruktuře a ke znalostem.

2. Klasifikace disparit a ukazatelé pro jejich měření

Při řešení problému soudržnosti bychom si měli, podle Molla (2007) odpovědět na tři otázky:

- Jak můžeme měřit soudržnost?
- Dochází ke zlepšování nebo zhoršování soudržnosti v čase?
- Jaké faktory determinují disparity a tedy i soudržnost?

Zlepšení soudržnosti závisí ve značné míře na růstu konkurenceschopnosti, kterou chápeme z makroekonomického pohledu jako schopnost zemí, regionů, měst nebo sociálních skupin generovat relativně vysokou úroveň příjmů a zaměstnanosti při vystavení vnější (globální) konkurenci.

Molle dále za hlavní hnací síly konkurenceschopnosti považuje průmyslovou strukturu (specializaci na aktivity s vysokou přidanou hodnotou, nové výrobky a služby, klastry příbuzných aktivit apod.); lidské zdroje (míru zaměstnanosti, úroveň vzdělání, zařízení pro výchovu a vzdělávání, adaptabilitu pracovní síly, podnikatelský talent, atd.); dostupnost (dopravní infrastruktura, telekomunikační sítě, městské služby); inovace (zařízení vývoje a výzkumu, firmy založené na znalostech); kvalitu životního prostředí (přitažlivost pro aktivity vysoké úrovně, kvalita života, devastace prostředí). Tyto složky konkurenceschopnosti také ovlivňují jednotlivé dimenze soudržnosti, tj. ekonomickou, sociální a územní.

- Ekonomická soudržnost je převážně určena rozvojem první skupiny, tj. výrobní strukturou a zastoupením odvětví s nižší nebo vyšší přidanou hodnotou.
- Sociální soudržnost, jejíž měření je obtížnější, se odvozuje z druhé skupiny faktorů konkurenceschopnosti spojené s lidskými zdroji.
- Poslední, územní dimenze soudržnosti se přiřazuje ke konkrétním ukazatelům nejhůře a souvisí s pojmy dostupnosti trhů a inovací, přístupem ke vzdělávání a různým službám apod.

Přijmeme-li tezi, že disparity jsou výrazem úrovně soudržnosti, pak můžeme hovořit o ekonomických, sociálních a územních disparitách.

Ekonomické disparity

Ekonomické disparity jsou odrazem úrovně ekonomické soudržnosti, která není jednoznačně definována a často bývá vysvětlována podle kontextu, v jakém je použita. Podle Molla (Molle 2007) „ekonomická soudržnost existuje, když všechny segmenty (zejména regiony) jsou vloženy do celkové evropské ekonomiky takovým způsobem, aby mohly čelit mezinárodní konkurenci.“ Ekonomická soudržnost se zvyšuje resp. zlepšuje, pokud dochází k poklesu disparit mezi složkami (faktory) konkurenceschopnosti; jinými slovy v případě, kdy nejslabší regiony jsou schopny dohánět ty vyspělejší. Za hlavní ukazatel ekonomické soudržnosti se

pokládá hrubý domácí produkt, resp. HDP na obyvatele.

HDP je však syntetickým ukazatelem, který podléhá změnám různých složek (ekonomických faktorů), které určují konkurenceschopnost. Konkurenceschopnost se běžně měří úrovní produktivity, s jakou ekonomika využívá své zdroje. Přitom produktivita tvoří hlavní součást ukazatele HDP/obyvatele. Celý zlomek HDP/obyvatele můžeme totiž rozložit na tři činitele (CEC 1999):

$$\frac{\text{HDP}}{\text{Obyv.}} = \frac{\text{HDP}}{\text{Zam_osoby}} \cdot \frac{\text{Zam_osoby}}{\text{Prac_obyv.}} \cdot \frac{\text{Prac_obyv.}}{\text{Obyv.}} \quad (1)$$

První činitel, tj. HDP na zaměstnané osoby vyjadřuje přibližně úroveň produktivity práce; druhý činitel jako podíl zaměstnaných osob a obyvatel v pracovním resp. produktivním věku vyjadřuje úroveň zaměstnanosti. Třetí činitel je vyjádřením míry aktivity obyvatel. Každý z těchto činitelů může být dále rozložen a vztažen k určité dimenzi soudržnosti. Produktivita se týká ekonomické soudržnosti, zaměstnanost spíše sociální soudržnosti.

Přestože se ukazatel HDP/obyvatele považuje za hlavní ukazatel soudržnosti, musíme si být vědomi omezení jeho vypovídající schopnosti, i když vysoce koreluje s jinými aspekty soudržnosti. To se může projevit zejména u regionálního hodnocení. HDP je založen na lokální resp. regionální produkci, zatímco obyvatelstvo se zjišťuje podle bydliště a ne pracoviště. Na regionální úrovni je HDP/obyvatele určen nejen aktivitou firem, ale také regionálními transfery a netržní hrubou přidanou hodnotou (tj. aktivity veřejného sektoru), což může být významné zejména u zaostávajících regionů. Z důvodů nedostatečných statistických dat pro jiné ukazatele však zůstává HDP/obyvatele prominentním ukazatelem ekonomické soudržnosti.

Sociální disparity

Otázky a problémy sociální soudržnosti se týkají vyvážené účasti různých skupin na společenském životě (Molle, 2007). Sociální soudržnost se často vztahuje k existenci harmonických vztahů mezi různými společenskými skupinami. Sociální soudržnost převládá, pokud disparity v řadě sociálních ukazatelů jsou politicky udržitelné. Zaměřuje se na dosažení cílů v nezaměstnanosti, úrovni vzdělání, sociálním vyloučení různých skupin, v demografických trendech v rámci EU apod.

Za operativní ukazatele tedy považujeme míru nezaměstnanosti resp. míru zaměstnanosti, které se nejvíce používají pro identifikaci sociálních problémů, součástí by však měla být i dostupnost zaměstnání, případně kvalita zaměstnání a ve znalostní společnosti také kvalifikace pracovní síly a úroveň vzdělání. Na rozdíl od ekonomické soudržnosti nelze vystačit s jedním integrujícím ukazatelem. Významným ukazatelem v rámci Evropské unie a po otevření Schengenského prostoru však může být i úroveň integrace imigrantů a jejich potomků, dále problémy sociálního vyloučení spojené se sociální deprivací a chudobou. Z národního hlediska pak sehrává význam i úroveň sociálního zabezpečení apod.

Územní disparity

V souvislosti s územní soudržností se často pro vyjádření územních rozdílů kromě pojmu disparit používá pojem územní nerovnováha. Přitom v EU existuje mnoho aspektů územní rovnováhy, které ohrožují harmonický rozvoj hospodářství Unie v budoucích letech (CEC, 2004a):

- na úrovni EU je to vysoká koncentrace hospodářské činnosti a obyvatelstva v centrální oblasti neboli v tzv. pětiúhelníku (Pentagonu) vymezeném městy Londýn, Paříž, Miláno, Mnichov a Hamburg,
- na národní úrovni je to přetrvávání značných nevyvážeností mezi hlavními metropolitními oblastmi a zbytkem státu, pokud jde o hospodářský rozvoj,
- na regionální úrovni je to zvětšování velkého počtu územních rozdílů kromě těch, které lze změřit HDP nebo nezaměstnaností, jako např. vzrůstající dopravní zácpy a znečištění ovzduší a přetrvávání sociálního vyloučení v hlavních městských aglomeracích, zatímco mnoho venkovských oblastí trpí nedostatečným hospodářským spojením se sousedními malými a středními městy, poklesem počtu obyvatel a snižováním dostupností základních služeb,
- v rámci regionů a měst je to rozvoj hnízd chudoby a sociálního vyloučení, atd.

Územní disparity jsou často odrazem silných nerovností ve vybavení území faktory konkurenceschopnosti, které postupně vedou asymetrické distribuci fyzického a lidského kapitálu. Existují rozdíly mezi periférií a centrem pokud jde o obyvatelstvo, bohatství, přístup ke službám obecného zájmu, k dopravě, energii, telekomunikacím a informační společnosti nebo pokud jde o výzkum a kapacity pro inovace. Tyto rozdíly nelze ignorovat, protože ovlivňují celkovou konkurenceschopnost ekonomiky EU.

Pro územní nerovnosti existují opět různé klasifikace, např. Molle navrhuje hodnocení disparit podle dostupnosti trhů, přístupu ke znalostem a k inovacím. Územní systémy jsou odvozeny ze struktury osídlení a můžeme je charakterizovat jako uzly, tj. centra ekonomických aktivit a rozhodování nebo sítě, tj. infrastrukturní vazby mezi uzly ve fyzickém významu (silniční a telekomunikační sítě) nebo ve významu síly vztahů mezi jednotlivými subjekty v uzlech. Úroveň interakcí se snižuje se vzdáleností. Rozdíly v síle uzlu z hlediska koncentrace aktivit a úrovně rozhodování a kvality sítí určují právě zmíněnou dostupnost trhů, center znalostí apod. Dostupnost se tak může hodnotit pomocí různých statistických ukazatelů, např. velikost trhu (obyvatelstvo, HDP), náklady přístupu na trh z jiného regionu odvozenými od sítí mezi uzlovými body všech regionů.

Územní disparity se pak mohou projevit v tzv. konektivě území na hlavní dopravní síť (silniční, železniční, letiště apod.) nebo v intenzitě vývoje a výzkumu v daném území vyjádřené jak počtem a strukturou organizací vědy a výzkumu a institucí poskytujících vysokoškolské vzdělání, tak i pomocí počtu výstupů vědy a výzkumu (publikačních, patentů apod.). Pro hodnocení úrovně inovací a vědy a výzkumu se např. na úrovni EU používá kolem 20 ukazatelů shrnutých např. v Evropském inovačním zpravodaji. Dalším zdrojem hodnocení disparit je zřejmě i úroveň služeb obecného zájmu v ekonomické i sociální rovině.

Závěr

Problematika regionálních rozdílů a způsob jejich řešení patří v rámci Evropské unie k ústředním cílům tzv. politiky soudržnosti, která je realizována prostřednictvím vybraných finančních nástrojů a pravidelně hodnocena v tzv. Zprávách o soudržnosti. Cílem EU je zajistit dosažení soudržnosti ve všech třech jejích složkách, tj. ekonomické, sociální a územní. Úroveň soudržnosti můžeme hodnotit úrovní odpovídajících disparit vyjádřených specifickými ukazateli pro ekonomické, sociální a územní rozdíly, a to jak na úrovni států nebo regionů EU. Ekonomická soudržnost se nejčastěji hodnotí syntetickým ukazatelem HDP na obyvatele, který v sobě zahrnuje jak úroveň produktivity, tak zaměstnanosti. Pro hodnocení sociální soudržnosti se nejčastěji sledují rozdíly v nezaměstnanosti, vzdělání a kvalifikaci a úrovni chudoby nebo ohrožení sociálního vyloučení. Územní soudržnost je ovlivněna relativní polohou území vzhledem k tzv. jádru EU (Pentagonu), případně k metropolitním oblastem a vyjadřuje se úrovní přístupu k trhům, znalostem a obecně k tzv. službám obecného zájmu jak v ekonomické tak v sociální rovině.

Literatura

1. Camagni, R. (2005) Territorial Cohesion and the European Model of Society. *International Seminar Vienna, 11-13 July 2005*.
2. CEC (1999) Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of the Regions of the European Union. Presented by the Commission. SEC (99) 66 final.
3. CEC (2004a), A New Partnership for Cohesion: Convergence, Competitiveness, Co-operation – Third Report on Economic and Social Cohesion, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, COM/2004/107.
4. CEC (2004b), Interim Territorial Cohesion Report: Preliminary Results of ESPON and EU Commission Studies, Regional Policy Directorate General, European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
5. CEC (2005) Sdělení Komise. Politika soudržnosti pro podporu růstu a zaměstnanosti: Strategické obecné zásady Společenství, 2007-2013. KOM (2005) 0299. Brusel, 5. 7. 2005.
6. CEC (2007). Growing regions Growing Europe. Fourth Report on Economic and social cohesion. Luxembourg, EC, 2007. ISBN 92-79-05704-5.
7. Ericsson, J. et al. (2005) From Policy Takers to Policy Makers. Stockholm: SIRPS. ISBN 91-85129-27.5
8. ESDP (1999). European Spatial Development Perspective. Luxemburg: European Communities. ISBN 92-828-7658-6.
9. Molle, W. (2007) European Cohesion Policy. London: Routledge. ISBN 978-0-415-43812-4.

ÚVOD DO TYPOLOGIE DISPARIT V REGIONECH, PŘÍSTUPY K VYUŽÍVÁNÍ DISPARIT PŘI KONCIPOVÁNÍ ROZVOJE AGLOMERACÍ V REGIONECH HORNÍ A DOLNÍ SLEZSKO

Prof. Ing. Jiří Kern, CSc.

Abstrakt

Disparity jsou významným faktorem, který může ovlivnit přístupy ke koncipování úvah o rozvoji regionu. Jedním východiskem zkoumání je jejich typologie. Z materiálů nám zatím dostupných z regionu Dolní a Horní Slezsko je proveden stručný pokus o zjištění a využívání kategorie disparita v rozvoji kreativních měst.

Klíčová slova

Regionální disparity, typologie regionálních disparit, rozvoj odvětví vědy a kultury v regionech, inovace, kreativní města

Přístupy k identifikaci a řešení disproporcí v regionu Dolní Slezsko

Úvodní poznámky

V současné době je v počátečních fázích řešení úkolu „Regionální disparity v územním rozvoji ČR – jejich vznik, identifikace a eliminace“ a v jeho rámci dílčí úkol „Identifikace, klasifikace a měření regionálních disparit.“ Současně skupina řešitelů spolupracuje s Akademií Ekonomiczną im Karola Adamieckiego při řešení úkolu „Aktivita v podnikání a ekonomická konkurenceschopnost měst v procesu restrukturalizace městské aglomerace. Teoretické a metodologické zásady.“ I když i z názvu obou úkolů vyplývá, že zdaleka nejde u obou úkolů o totožnou problematiku, přesto jsme se rozhodli zhodnotit, zda existují přístupy k řešení, které by byly buď využitelné v obou úkolech, nebo by alespoň mohly inspirovat některými myšlenkami další postup prací na obou úkolech. Co nás vede k takové úvaze. Oba úkoly se zabývají regionální problematikou a jejich cílem, byť explicitně nedeklarovaným, je zlepšit regionální strukturu ekonomiky a zvýšit ekonomickou úroveň a minimálně i sociální zajištění v regionech.

Oba úkoly jsou v jiných fázích řešení, úkol Akademie Ekonomicznej končí, úkol Ekonomické fakulty VŠB-TU Ostrava a Obchodně podnikatelské fakulty Slezské univerzity začíná. Přesto je dobré alespoň velice stručně seznámit čtenáře s přístupy obou subjektů.

Vzhledem ke skutečnosti, že spolupráce s Akademií Ekonomiczną v Katovicích je dlouhodobá a realizuje se již mnoho let, lze předpokládat, že výsledky prací na „disparitách“ mohou v budoucnu posloužit jako velice dobrý materiál při event. společném řešení disparit, které by negativně ovlivňovaly spolupráci regionů Horního Slezska a Moravskoslezského regionu.

V dalším textu členíme materiál do stručných informací:

- současná naše východiska k řešení disparit v části jejich typologie,
- priority v hledání východisek pro zabezpečení dynamického rozvoje regionu Horní Slezsko,
- přístup k identifikaci disproporcí regionu Dolní Slezsko.

Pokus o typologii disparit

Východiskem pro zkoumání problematiky disparit je i identifikace jejich charakteristik, zkoumání sfér, ve kterých působí a které ovlivňují. Znamená to provést jejich typologii. V této fázi prací na úkolu „Regionální disparity v územním rozvoji české republiky – jejich vznik, identifikace a eliminace“ jsme se pokusili o pracovní verzi seřazení disparit podle sfér, ve kterých vznikají, s vyznačením, ve kterých působí.

Problematicke typologie regionů je věnována relativně velká pozornost v zahraniční i domácí literatuře. Vzhledem k informativní povaze tohoto sdělení nebudeme vyjmenovávat a diskutovat jednotlivé přístupy. Lze však vyvodit stručný a jednoduchý závěr, že s různými většími či menšími odchylkami se ve většině z nich rozdělují disparity na

- ekonomické
- fyzické
- sociální
- environmentální

I my se kloníme k tomuto členění, protože jednak je dosti obvyklé, je jasné a přehledné a zejména je dobře uchopitelné pro další práce na citovaném úkolu. Vyjmenujme některé charakteristiky výše zmíněných typů disparit a naznačme možné přístupy k jejich diskusi, zejména z hlediska problémů, které při jejich interpretaci mohou vznikat, z hlediska možných chyb při následujících propočtech a problémů základní uchopitelnosti některých z nich.

Zaměříme se především na prvé z výše uvedených typů, na disparity ekonomické a fyzikální.

- a) *ekonomické* - HDP na obyvatele, výtěžnost daní, produktivita práce, struktura ekonomických aktivit
- b) *fyzické* – podnebí, přírodní zdroje, periferialita, dopravní dostupnost, infrastruktura, vzdálenost k trhu, hustota obyvatelstva, pohyb obyvatelstva

Všechny typy regionálních nerovností jsou vzájemně provázané, a významně se ovlivňují. Řešení sociálních nerovností může být zajištěno zásahy (neřešíme zde, jestli tržními nebo intervencí státu) v ekonomických nerovnostech apod. Významné postavení mají nerovnosti ekonomické, protože silně ovlivňují jiné formy nerovností.

K jednotlivým znakům: HDP na obyvatele je zřejmě silně koncentrovaný znak, má však závažné nedostatky. Jednak svojí konstrukcí, jednak skutečným postižením reality. Přesto se ale nenalezne (alespoň v rámci tohoto řešení) jiný, vhodnější ukazatel.

Prvním a velice jednoduchým znakem je *sektorová struktura ekonomiky* (I., II., III. a event. IV. sféra). Dává jednoduchou představu stavu a vývoji ekonomiky.

Výkonnost ekonomiky charakterizuje *produktivita práce*. S tímto znakem ale třeba velice opatrně pracovat. Odráží v sobě jednak všechny problémy ukazatele HDP, navíc výše III. sféry snižuje hodnotu tohoto ukazatele (znaku) ve srovnání s regiony s výraznějším podílem II. sféry. Důležité je zde sledovat vývoj.

Významným pro nerovnosti regionů ve vývoji je schopnost inovace v ekonomice. Bylo by vhodné *sledovat* alespoň počty *inovativních podniků* a regionů a jejich velikost.

Výrazným znakem při řešení regionálních nerovností je *velikost vstupu zahraničního kapitálu* (tvrdých investic) do regionu. Týká se nejen „typu ekonomických nerovností“, ale i všech ostatních.

Důležitým znakem ekonomické úrovně je *výtěžnost daní v regionu*. V dalším řešení bude třeba rozhodnout výtěžnost kterých daní a komu a rozpracovat účely jejich použití.

Jde zde o předběžný výběr jednotlivých znaků. Jsou zde vynechány ty, které jsou zařazeny do jiných „typů“ nerovností (např. demografie, informatizace atp.). Upozorňujeme na to proto, že stále základními ekonomickými faktory jsou práce, půda a kapitál a jejich produktivita.

Fyzické znaky můžeme rozdělit do tří základních skupin:

- přírodní podmínky,
- obyvatelstvo,
- infrastruktura.

Přírodní podmínky (podnebí, přírodní zdroje) jsou málo nebo vůbec dynamické. V našich podmínkách patří mezi ty, které mohou jen málo ovlivnit změnu nerovností v regionu nebo mezi regiony.

V rámci přírodních podmínek by bylo vhodné vyčlenit půdu, zejména z hlediska její využitelnosti pro *rekreaci a cestovní ruch*, což v současných ale i v příštím období může intenzivně ovlivnit posun v nerovnostech mezi regiony a zároveň i vývoj ekonomických indikátorů.

Druhá skupina, obyvatelstvo, je zařaditelná mezi první typy nerovností. Patří zde samozřejmě *hustota obyvatelstva a pohyb obyvatelstva*; nesporný význam má však i nerovnost vyvolaná samotným *počtem obyvatelstva*. Vždyť, jak jsme již zmínili je práce jedním ze základních výrobních faktorů a počet obyvatel je rozhodujícím předpokladem množství a kvality práce.

Významné pro zkoumání nerovností je i věková struktura obyvatelstva, které již dnes zásadním způsobem ovlivňuje ekonomiku i sociální sféru.

Z hlediska komplexnosti by do skupiny fyzických znaků tohoto typu nerovností bylo vhodné převést do sociálních charakteristik i aktivní obyvatelstvo.

Skupina infrastruktura je velice diverzifikovaná. Patří zde všechny druhy dopravní infrastruktury. Nerovnost dopravní obslužnosti sídel či firem do značné míry odvisí od vybavenosti dopravní infrastrukturou. Vybudované průmyslové zóny významně napomáhají přílivu kapitálu do regionu. Zařízení typu dodávky vody, tepla, elektrické energie, plynu je asi

třeba hodnotit z hlediska míry uspokojení potřeb všech prvků v regionu, protože často mají nadregionální charakter a v rámci globalizace mají i významné mezinárodní vazby.

Problematický je znak vzdálenost k trhu, splývá se znakem dopravní dostupnost. Navíc zde asi nelze uvažovat o obecném trhu z hlediska firem (ty mají svůj konkrétní trh nebo trhy), ani o konkrétním trhu z hlediska regionu (snad s výjimkou členění trhu na vnější a vnitřní, což ale nemá žádnou hodnotu kromě využívání teorie exportní báze v regionální teorii).

Závěrem k těmto poznámkám o typologii disparit a jejich znacích je třeba konstatovat, že se přistupuje k rozpoznávání dalších znaků, jako je blahobyt, lidské štěstí, inovace a jejich míra, hodnocení kreativity regionů, učící se regiony. Uchopení těchto znaků bude složitější, v současných rozvojových trendech je asi nezbytné.

Nové priority při rozvoji regionu Horní Slezsko

Region Horní Slezsko patří v Polsku k těm, které se významně podílejí na rozvoji polské ekonomiky. Zároveň má tento region obdobné problémy jako Ostravská aglomerace. Ať už jde o strukturu ekonomiky, obdobné problémy s restrukturalizací, včetně problému se zaměstnaností, a to vše zarámované sousedstvím obou regionů i dlouhodobou vzájemnou spoluprací při řešení problémů ekonomiky. Je logické, že pro řešení regionálních disparit se zaměřuje směřování našich postupů i na možnosti vzájemných konzultací a možností spolupráce s polskými kolegy, zejména s regionalisty v Akademii Ekonomicznej K. Adamieckiego v Katovicích.

První konzultace v tomto nás orientuje na poznání, že regionalisté v Akademii se v současné době nezabývají přímo problematikou typologie, vzniku a možnosti řešení nerovností a disparit explicitně. Zaměřují svoji pozornost dlouhodobě na region, ve kterém působí, na Horní Slezsko. V rámci této pozornosti se orientují zejména na faktory, které již nyní a ještě více v budoucnu budou ovlivňovat ekonomický rozvoj regionů obecně a v tom i regionu Horního Slezska. Jde konkrétně o koumání stavu, možnosti, výkonnosti a rozhodující podíl odvětví vědy a kultury v dalším rozvoji ekonomiky. Nejprve pro orientaci uvádíme, že problematika kultury není chápána pouze v úzkém významu kulturních složek, ale v pojetí kultury jako významného odvětví terciární sféry, které ovlivňuje rozvoj rozhodujících lokalit v regionu, které jsou nositeli dynamického rozvoje. Význam odvětví vědy není třeba zdůrazňovat, obecně je dnes věda chápána jako rozhodující faktor rozvoje, faktor, který může výrazně ovlivňovat růst produktivity práce a tím i růst regionálního důchodu. Je třeba zdůraznit, že rozvoj a růst vždy oceňují přes rozvoj rozhodujících lokalit, měst, které plní v rozvoji rozhodující úlohu. Jde tedy o rozvoj měst a rozvoj odvětví vědy a odvětví kultury a s důsledným oceňováním inovací.

Zvolený přístup je možno stručně přiblížit základními hledisky, která jsou v pracích sledována. Především podrobné analýzy aglomerace v kontextu její restrukturalizace a tvorby. Materiály jsou zpracované za aglomeraci a podle jednotlivých významných měst. Sleduje se velikost a sektorové zaměření aglomerací, vyhodnocení procesu restrukturalizace od revitalizace k metropolizaci. V rámci těchto činností je oceňován potenciál sektorů vědy a kultury v aglomeraci i úloha těchto odvětví v procesu restrukturalizace.

V další části je prováděno hodnocení odvětví kultury a vědy při vytváření

konkurenceschopnosti regionu.

Pozornost je věnována především lidskému kapitálu, informační infrastruktuře a infrastruktuře vůbec, kvalitě života. Dále inovace a inovační procesy ve firmách a institucích vědy a kultury. Významný je výzkum a ocenění konkurenčních a kooperačních vazeb měst v regionu ve sféře vědy a kultury. Jsou sledovány možnosti a iniciativy, aglomerační výhody z titulu rozvoje odvětví vědy a kultury, síťování měst ve sféře řízení firem a institucí založených na vědě a kultuře.

Ve vztahu k úkolům, zabývajícím se nerovnostmi a disparitami je významná skutečnost, že velkou pozornost věnují z územního hlediska městům. Daleko větší pozornost než tomu bylo tradičně věnují moderním a perspektivním oborům, vědě a kultuře a procesu inovací.

Při syntetických procesech samozřejmě musí závěry, ke kterým docházejí, i východiska, ze kterých vycházejí srovnávat s jinými územními celky či jakousi normou a tudíž i oni hodnotí do jisté míry disparity a oceňují, do jaké míry je třeba s nimi pracovat v rámci budování kreativní aglomerace.

Přístup k identifikaci disproporcí v regionu Dolní Slezsko

K posouzení přístupů k identifikaci a měření disproporcí v regionu Dolní Slezsko byl využit materiál „Disproporce společenské a ekonomické v prostoru Dolní Slezsko, autor prof. Dr. Stanislav Korenik. Výzkum si klade za cíl identifikovat a zaměřit změny v podstatných charakteristikách společenských a ekonomických v čase. Byla přitom ověřována základní teze, že v území Dolního Slezska se projevují změny, které způsobují nárůst disproporcí ve společenské a hospodářské struktuře regionu. Objektem zkoumání byly územní celky dolnoslezského regionu s výrazným zaměřením na města. Již v úvodu je třeba zdůraznit, že nešlo o základní, ale aplikovaný výzkum se silným akcentem na praktické využití závěrů řešení v praktické regionální řídicí činnosti.

Řešitelé postupovali při řešení úkolu s využitím:

- prostorové analýzy území,
- metody vícekritériální analýzy,
- veřejných rozpočtů v prostorovém členění.

V rámci analýzy se zaměřili na nerovnosti, které byly ovlivňovány vývojem společensko-ekonomických podmínek na území regionu. Vývoj byl konfrontován s jinými regiony a s vývojem v Polsku.

V první řadě byly analyzovány trendy ve vývoji obyvatelstva, ať už v celku nebo v propočtech na hustotu obyvatelstva, pomocí stavových i vývojových ukazatelů. Propočty byly prováděny a převáděny, pokud to bylo smysluplné i na plochy. Nejde nám o popis výsledku, ale především o zájem a míru pozornosti, která byla věnována identifikovaným nerovnostem (zdaleka nebyly brány v úvahu všechny nerovnosti). Zajímavá je pozornost, která v rámci prostorové analýzy obecně byla vždy věnována i městu – metropoli aglomerace.

Rozdíly ve vývoji měst a v území v subregionech se zmenšovaly (až na dvě města, Varšavu a Katovice), což nebylo z hlediska zkoumání hodnoceno jednoznačně příznivě.

Již jsme uvedli, že největší pozornost a intenzita je věnována vývoji a vazbám faktorů obyvatelstva. V návaznosti na obyvatelstvo jsou identifikovány disproporce zaměstnanosti. Analyzována je celková zaměstnanost a změny v sektorové struktuře zaměstnanosti, zejména odlišnosti služeb, v průmyslu a ve stavebnictví. Absence první sféry v analýzách je možno snad vysvětlit tím, že hlavní pozornost je v materiálech věnována městům. Zajímavá je rovněž skutečnost, že v materiálu, který jsme měli k dispozici, není nikde zmiňována problematika nezaměstnanosti.

Analyzován je rovněž regionální důchod a jeho vývoj v celku i v propočtu na obyvatelstvo. Ukazuje se, že rozdíly mezi jednotlivými regiony jsou velké. Poměrně velkou pozornost věnují autoři v materiálu vývoji hrubých mezd. Přístup nespočívá v hodnocení absolutní výše mezd, ale ve vývoji odchylek velikosti mezd v regionech a městech od průměru.

Z hlediska zaměření našeho výzkumu nepřináší srovnání zásadní nové poznatky, za zmínku snad stojí důsledné směřování prací na města, chápaná jako střediska rozvoje.

Metodu a model vícerozměrné analýzy nebudeme podrobně rozvádět, upozorníme jenom ve výčtu na základní charakteristiky, se kterými model pracuje.

- Obyvatelstvo, vývoj, propočty.
- Počet pracujících.
- Výstavba bytů, investiční výdaje odvětví.
- Důchody a výdaje místních samospráv.

Nejde o celkový výčet, jde spíše o charakteristiku podkladů, se kterými se pracuje. Autoři v závěru hodnotí výsledek zejména v těchto skutečnostech:

- region se nadále vyvíjí nerovnoměrně,
- některé subregiony snižují svoji výkonnost,
- nelze očekávat změnu identifikovaných tendencí.

Hodnocení disparit a nerovností materiál neobsahuje.

Závěr

Typologie disparit bude dále diskutována, bude se ale zřejmě odvíjet od výše naznačených zásad. V materiálech k problematice regionů Horního a Dolního Slezska nejsou explicitně uváděny disparity, hovoří se o disproporcích. Dá se konstatovat, že v materiálech se řeší obdobné problémy, jako v úkolu disparity, přístup k řešení však vychází z koncepce hledat faktory dalšího rozvoje regionů, konkrétně v odvětvích vědy a kultury. V rámci tohoto přístupu je však třeba řešit i disproporce, které mohou navrhované způsoby řešení negativně ovlivnit.

Literatura

1. NIJKAMP, P. Regionální rozvoj jako samoorganizovaný konvergentní růst. Amsterdam: Free University, 2007.
2. KLASIK, A., KUZNIK, F. Learning Regions in Theory and in Regional Development Policy. Ostrava: VŠB-TU Ostrava, 2007.
3. WISHLADE, F. YUILL, D. Měření disparit pro účely označení území: východiska pro EU. Glasgow, 2007.
4. HANČLOVÁ, J., KERN, J. Analýza regionálních disparit v krajích České republiky. Bratislava. 2004.

K PROBLEMATICE MĚŘENÍ REGIONÁLNÍCH DISPARIT V ENVIRONMENTÁLNÍ OBLASTI V PODMÍNKÁCH ČR

Ing. Karel Rozehnal

Abstrakt

Analýza existujících regionálních disparit v environmentální oblasti může být vhodným informačním nástrojem k rozpoznání a následnému rozhodování o řízení takových disparit, které se dotýkají kvality životního prostředí v regionech a tudíž i každého z nás.

Tento článek se zabývá formováním oblastí, v rámci nichž je účelné disparity environmentálního charakteru analyzovat a teoretickými východisky pro volbu s nimi svázaných environmentálních indikátorů. Analytická část článku se následně věnuje formulaci indexu environmentální vstřícnosti regionu.

Klíčová slova

Environmentální indikátor, environmentální oblast, index environmentální vstřícnosti regionu, regionální disparita, pyramida indikátorů regionálních disparit.

Úvod

Environmentální oblast v rámci regionálních disparit je z části specifickou záležitostí a liší se v určitých aspektech od posuzování regionálních disparit v oblasti sociální či ekonomické. Zatímco regionální disparity v ekonomické a sociální oblasti jsou již dlouhá léta pod drobnohledem tvůrců regionálních politik a ukazatel HDP na obyvatele daného regionu bývá používán jako stěžejní ukazatel regionálního srovnávání, disparity v environmentální oblasti nebývají tak viditelně prezentovány.

Environmentální disparity regionálního charakteru se odlišují především možností ovlivňování těchto disparit zvoleným směrem. Je zřejmé, že naše reakce (politická a regionální opatření) mohou být cílena na ovlivnění jednak hnací síly environmentálního problému, jednak způsobovaného tlaku, dosaženého stavu nebo vzniklých dopadů (viz. blíže Systém DPSIR).

Samozřejmě nejúčinnější se jeví přímé ovlivňování hnacích sil způsobujících environmentální problémy či výhody v regionech, protože se nám tak změní i kvalita celé řady na ní navázaných disparit. Při zkoumání regionálních disparit v environmentální oblasti musíme dále zvážit, zda chceme danou disparitu vůbec ovlivňovat a to ať již konvergenčním či divergenčním směrem.

Vše uvedené výše se jeví jako účelné jen tehdy pokud budeme schopni nalézt v environmentální oblasti takové regionální disparity, jejichž srovnávání má racionální smysl. Jen tak lze v regionech analyzovat existující jevy a procesy s environmentálním podtextem a s různými příčinami, dopady a možnostmi ovlivňování. Chápání pojmu racionality však může být různé. Jako vhodné se zdá přistupovat k termínu racionalita dvojitým způsobem a brát tedy v rámci výzkumu v úvahu:

Racionalitu současnou

V tomto případě lze existující jev či proces environmentálního charakteru probíhajícího v regionu racionálně srovnávat, jestliže můžeme definovat:

- samotnou existenci regionální rozdílu a jeho podstatu,
- velikost regionálního rozdílu a trend jeho vývoje,
- Možnosti jeho ovlivňování,
- nástroje využívané k jeho ovlivňování.

Racionalitu budoucí

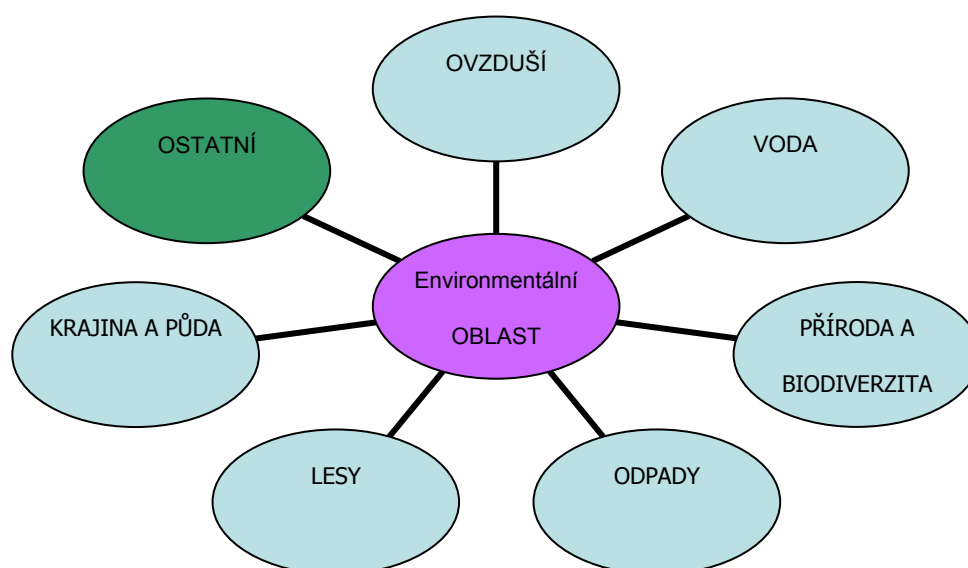
V tomto pojetí je vyjadřována pouze existence neřešeného regionálního rozdílu a k zvážení racionality dalšího postupu se přistupuje na základě subjektivní a následně objektivní analýzy. Racionalita srovnávání takového jevu tedy musí být teprve pomocí výzkumu prokázána.

Environmentální oblasti vhodné pro měření regionálních disparit

V rámci deskripce environmentální oblasti a definování regionálních disparit pro účely racionálního regionálního srovnávání mohou být východiskem koncepce používané OECD, EEA a Ministerstvem životního prostředí ČR. Tyto koncepce se soubory indikátorů však nejsou účelově vytvářeny k postihování, měření a srovnávání regionálních rozdílů. Na prvním místě u nich stojí analýza stavu a vývoje složek ŽP jako celku a poskytování informační základny pro rozhodování v daných oblastech z centrálního pohledu. Přesto s částečným využitím těchto koncepcí náš výzkum počítá.

Celou environmentální oblast se tak jeví jako nejfunkčnější po prostudování daných koncepcí rozdělit v první fázi za pomoci těch složek ŽP, v rámci nichž existují zřetelné regionální disparity a které splňují z hlediska výzkumu a jeho zadání předpoklad racionálního srovnávání v rámci regionů. Deskripci environmentální oblasti charakterizuje Obr. 1.

Obr. 1: Deskripce environmentální oblasti pro účely analýzy regionálních disparit

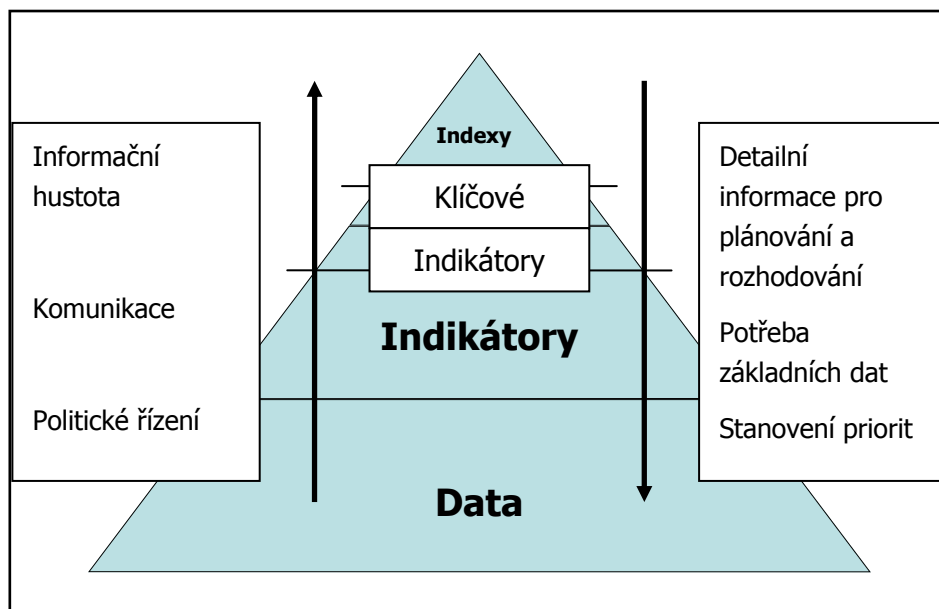
V rámci těchto sedmi podoblastí existují významné regionální disparity, jejichž deskripce a analýza mohou významně přispět k poznání a rozhodování orgánů na státních i regionálních úrovních. Aby však tato analýza v rámci jednotlivých podoblastí měla dostatečnou vypovídací schopnost, je nutné účelně pracovat s kategorií environmentálních indikátorů, které dokáží takovou regionální disparitu dostatečně vyjádřit. Kategorie *ostatní* v sobě zahrnuje disparity fyzického charakteru s environmentální podstatou a také disparity prolínající se se sociální či ekonomickou oblastí (např. oblast obnovitelných zdrojů energie).

Východiska pro identifikaci vhodných indikátorů pro měření regionálních disparit v environmentální oblasti

Environmentální indikátory jsou používány jednak jako nástroje poskytující základ pro analýzu vývoje a výkonu v environmentální oblasti a zároveň sebou přináší důležitý aspekt vypovídací schopnosti a schopnosti systematické komunikace o dané problematice. Jsou tedy základem pro posuzování nejen stavu životního prostředí, ale i účinnosti a adekvátnosti politických rozhodnutí, tj. politiky ochrany životního prostředí jako celku.

Právě v environmentální oblasti více než jinde jsou indikátory často prvními a základními kameny přinášejícími analýzu důležitých změn a ilustrující trendy odehrávající se kolem sledované problematiky. Data, indikátory, klíčové indikátory a indexy v environmentální oblasti jsou běžnými prostředky využívanými pro účely monitoringu a reportingu. Vztah těchto jednotlivých informačních nástrojů je detailně zobrazen v Obr. 2.

Obr. 2: Indikátorová pyramida

Zdroj: Stockholm Environment Institute

Environmentální data jsou základním komponentem jednotlivých indikátorů. Většina dat nemůže však být efektivně využívána k interpretaci změn ve stavu životního prostředí, ekonomiky, nebo sociálních aspektů společnosti. Indikátory jsou k interpretaci vhodnější z několika hledisek: mohou poskytovat tvůrcům jednotlivých politiky a jiným cílovým

skupinám agregované údaje vhodné k formulování základních rozhodnutí, jsou lépe interpretovatelná než jednotlivá data a poskytují komplexnější pohled na danou problematiku.

Jestliže provedeme vhodnou agregaci dvou či více indikátorů dostaneme index. Indikátory a indexy pak často tvoří ve své podstatě úlohu posla přinášejícího informace a pokud jsou vhodně vytvořené, snadno pochopitelné a komunikativní, stávají se klíčovými pro všechny aspekty rozhodování.

Jak z výše uvedeného vyplývá, důležitou součástí tvorby indikátorů a indexů je jejich agregace. Indikátory založené na agregaci nevycházejí nutně ze vzájemných vztahů a vazeb mezi jevy. K celkové hodnotě indikátoru přispívají jeho jednotlivé složky dle zvolených vah. Výhodou postupu založeného na agregaci je spojení i relativně nehomogenních složek do jednoho konečného ukazatele. Tato relativní výhoda se při zvolení nevhodného postupu však často stává slabinou.

Výsledky je možné poměrně jednoduše a jasně prezentovat odborné i laické veřejnosti bez užití složitých statistických metod a popisů vazeb, jejich závislostí a vlivů. Indikátory mohou být vytvořeny za pomoci různých stupňů a druhů agregace a vznikají tak indikátory různých typů.

Nejčastěji mezinárodně používanou typologií je *typologie indexů podle OECD*. Ta rozděluje indexy na:

- indexy přímo založené na přírodních (exaktních) vědách (*Emise jednotlivých látek*),
- indexy účinnosti/výkonnosti přijatých politik a opatření (*Index kvality ovzduší, Index znečištění vody*),
- synoptické (komplexní) indexy (*HDI-Index udržitelného rozvoje, EPI-Index environmentální zátěže, ESI- Index environmentální udržitelnosti*),
- indexy založené na účetnictví (*Ekologická stopa*).

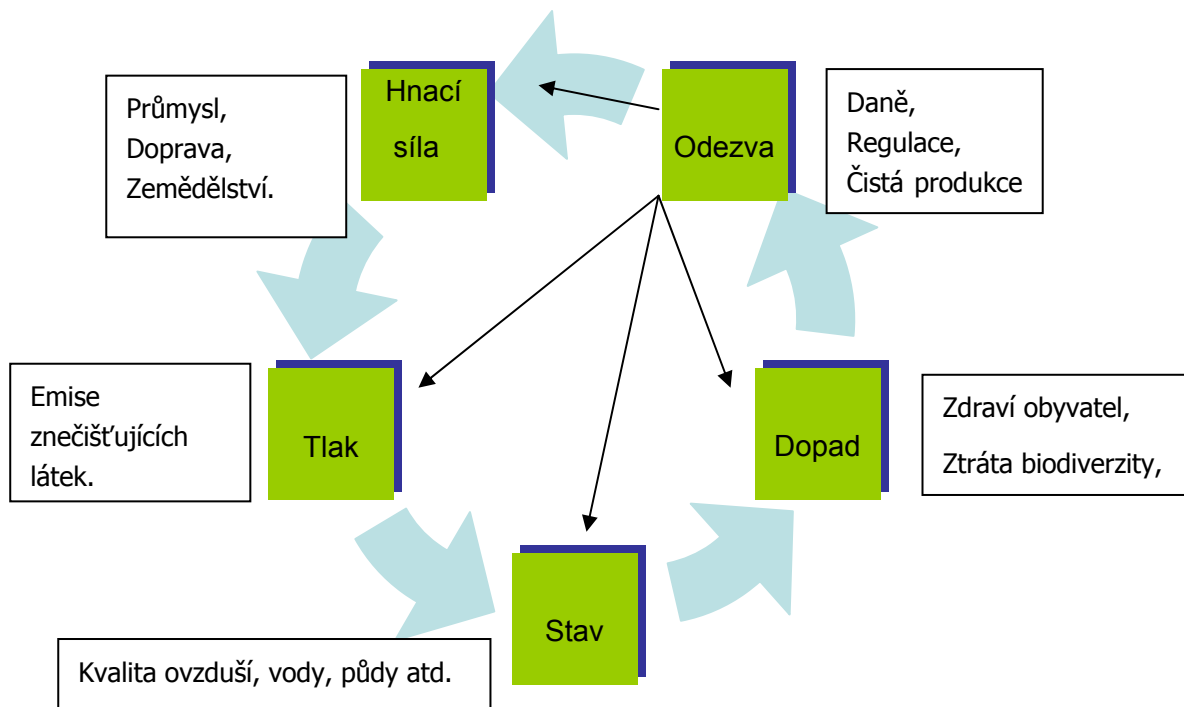
V České republice byly pro hodnocení environmentální oblasti zpočátku používány pouze indikátory vysloveně environmentálního charakteru. Postupně však se začleňováním problematiky udržitelného rozvoje do dalších oblastí, se indikátorový systém rozšířil o sociálně-environmentální a ekonomicko-environmentální sféru. Je proto možné, že v rámci našeho výzkumu narazíme na indikátory překrývající se v různých oblastech. Je proto následně na zvážení, zda pro tyto společné oblasti a indikátory vytvořit zvláštní kategorie, nebo zda je využít odděleně.

V rámci České republiky se Ministerstvo životního prostředí začalo cíleně věnovat problematice environmentálních indikátorů od poloviny 90. let minulého století, kdy se základním stavebním kamenem stal systém OECD. Indikátory OECD stojí na konceptuálním modelu vazeb „vliv–stav–odezva“ mezi lidskou společností a životním prostředím. Evropská agentura pro životní prostředí (EEA) následně tento koncept doplnila o další vazební prvky a vytvořila systém DPSIR (Driving forces-Pressures-State-Impacts-Responses), v české mutaci („hnací síla–tlak–stav–dopad–odezva“).

Prvky v současnosti používaného modelu shrnuje a příklady indikátorových oblastí osvětluje Obr. 3. Jak je z konceptu zřejmé, reakce na problém způsobený hnací silou může při řešení a

přijímání opatření směřovat k ovlivnění jednoho či více prvků systému.

Obr. 3: Systém DPSIR Evropské environmentální agentury

Zdroj: Evropská environmentální agentura

Organizace OECD, EEA a následně i Ministerstvo životního prostředí ČR přijaly tři kritéria pro konstrukci a výběr indikátorů:

- relevance k politice ochrany životního prostředí a ke globálním problémům,
- schopnost indikovat změny,
- srozumitelnost a snadná interpretovatelnost.

Většina indikátorů jsou relativní veličiny vztažené na jednotku HDP, rozlohy, obyvatele, apod.

Státní politika životního prostředí České republiky 2004 - 2010 vychází z původní koncepce základní indikátorové sady vyvinuté začátkem 90. let v OECD, která však byla pro účely ČR přepracována a modifikována. Dnešní soubor indikátorů je tedy rozdělen do dvou základních skupin: *sociální a ekonomické indikátory* a *environmentální indikátory*.

Při hledání vhodných indikátorů pro analýzu regionálních disparit v environmentálních oblastech zmíněných v předcházející kapitole je vhodné vycházet právě z této indikátorové soustavy, která je prezentována např. Informačním systémem statistiky a reportingu životního prostředí (ISSaR) pod patronací České informační agentury životního prostředí (CENIA).

Základní regionální disparity v jednotlivých environmentálních oblastech

Pro účely tohoto příspěvku budou vymezeny v rámci jednotlivých environmentálních oblastí jen hlavní disparity, jejichž srovnání má v rámci regionů v daných oblastech jasný racionální smysl, a které se tak mohou stát předmětem zvažovaného ovlivňování či eliminace. Při výběru je zohledněno dříve nadefinované pojetí současné racionality a struktura disparit bude postupně dalším výzkumem rozpracována.

Ovzduší

Předmětem srovnávání v kategorii ovzduší je především rozdílná kvalita ovzduší v jednotlivých regionech (NUTS3, NUTS4). Vhodnými deskriptory zde jsou úrovně znečištění regionu hlavními znečišťujícími látkami, které nejvíce působí na životní prostředí v regionu i mimo něj. Jedná se zejména o úrovně znečištění způsobeného exhalacemi oxidu siřičitého (SO₂), oxidu uhličitého (CO₂), oxidu dusíku (NO_x), tuhých znečišťujících látek (TZL), těkavých organických látek (VOC) a metanu (NH₃).

Jednotlivé regiony se také významně liší strukturou zdrojů, odkud toto znečištění pochází. Tyto zdroje lze rozdělit do tří skupin na velké stacionární zdroje, lokální topeniště a mobilní zdroje a měřit jejich podíl na celkovém produkovaném znečištění regionu.

Voda

V rámci této oblasti můžeme na úrovni regionů v první fázi analyzovat zejména napojení obyvatel na kanalizaci, hospodaření s pitnou vodou, kvalitu vodovodní sítě, problematiku odpadních vod v regionu, znečišťování a možnosti čištění odpadních vod.

Příroda a biodiverzita

Tato oblast umožňuje srovnání regionů v oblasti čerpaných i potencionálních přírodních zdrojů, v oblasti perspektivy a chování regionu k biodiverzitě na vlastním území. Předmětem analýzy může být i stav a rozloha chráněných krajinných oblastí, pokroky při zřizování oblastí NATURY 2000, ochrana a množství chráněných druhů živočichů, rostlin a další.

Odpady

Disparity v této oblasti stojí především na produkci jednotlivých druhů odpadů produkovaných obyvateli a podniky na území daných regionů, zároveň se zhodnocením kvality a kvantity recyklace a nakládání s nebezpečnými odpady.

Lesy

Hospodaření s lesy na území jednotlivých regionů je determinováno množstvím vytěženého dřeva, následným zalesňováním, majetkovými vztahy k lesům, kvalitou lesních porostů a jejich skladbou.

Krajina a půda

Předmětem regionálního srovnávání je kvalita půdy v jednotlivých regionech, její případná kontaminace, zornění půdy a množství degradované půdy. Základem srovnávání je hospodaření s půdou pro zemědělské účely, což souvisí s rozlohou zemědělské půdy a rozdíly ve využití této půdy tradičním a ekologickým způsobem. Region od regionu se též liší rozsahem zdevastovaných území, postupem sanačních prací na těchto územích a ukončených sanačních a rekultivačních prací.

Ostatní

V rámci této oblasti budou zkoumány disparity přesahující rámec vymezený předcházejícími oblastmi. Jde o regionální disparity prolínající se svým charakterem s disparitami z oblasti ekonomické a sociální a dále o fyzické disparity určující geografický ráz jednotlivých regionů.

Analýza environmentální vstřícnosti regionu

Pro lepší přiblížení stavu a vztahu jednotlivých regionů k životnímu prostředí se pokusím charakterizovat tzv. environmentální vstřícnost regionu (shrnující předpoklady pro kvalitní život obyvatel daného regionu vzhledem k environmentálnímu chování a potenciálu regionu) a to na základě indexu environmentální vstřícnosti, počítaného bodovou metodou za pomoci indexování vybraných klíčových indikátorů z výše nadefinovaných oblastí vhodných pro měření regionálních disparit. Jedná se o pilotní fázi tvorby indexu, který bude podle potřeb dále doplňován vhodnými indikátory v další části výzkumu.

Úvodní skupina ukazatelů pro tvorbu indexu byla vybrána vzhledem ke své jasné nezastupitelnosti a díky zřetelné vypovídací schopnosti k postihnutí regionálních rozdílů v daných environmentálních oblastech.

Jedná se o tyto indikátory: *Celkové emise hlavních znečišťujících látek ze stacionárních zdrojů v jednotlivých regionech, Hustota obyvatelstva v regionu, Množství odpadních vod (průmyslových i komunálních) vypuštěných do povrchových vod, Produkce odpadu, Zalesňování, Velkoplošná chráněná území a Zemědělská plocha obhospodařovaná ekologickým způsobem.*

Index bude tvořen pro regiony NUTS 3 za rok 2005. Hodnoty ukazatelů v jednotlivých krajích tvořících základ pro následné zpracování bodovou metodou obsahuje *Příloha 1*.

Použitá bodová metoda je založena na předpokladu, že regionu dosahujícímu pro daný indikátor nejlepší hodnoty přiřadíme 1000 bodů (v rámci našeho environmentálního pohledu je podle charakteru indikátoru žádoucí hodnota nejvyšší resp. nejnižší) a ostatním regionům dopočítáme promile k této hraniční hodnotě podle jejich vlastních hodnot.

Výhodou této metody je, že můžeme shrnovat ukazatele s různými jednotkami do jednoho souhrnného ukazatele, jímž je bezrozměrné číslo umožňující srovnání daných hodnot pro regiony. Místo prostého počtu bodů však můžeme porovnávat také indexy, které získáme pro

jednotlivé regiony za pomoci váženého aritmetického průměru počtu bodů, které jednotlivé regiony za příslušné indikátory získaly⁴.

Pro hodnoty environmentálních indikátorů prezentovaných v *Příloze 1* tak získáme bodový ukazatel environmentální vstřícnosti regionu (čím více bodů tím je region vstřícnější) a po indexaci také index environmentální vstřícnosti regionu, který dosahuje hodnot v rozmezí (0,1), kde čím se více blíží hodnotě 1 lze ho považovat za environmentálně vstřícnější. Výsledné bodové ukazatele a indexy environmentální vstřícnosti po provedení bodové analýzy pro jednotlivé kraje za rok 2005 prezentuje Tab. 1.

Jak je z tabulky vidět environmentálně nejvstřícnějším regionem na základě hodnot daného indexu je kraj Liberecký, který dosahuje hodnoty indexu 0,70 a nejhůře jsou na tom kraje Moravskoslezský s hodnotou indexu 0,49 a Pardubický s hodnotou indexu 0,47. Ostatní kraje se vešly do rozpětí indexů těchto dvou regionů. Oblast Hl. města Prahy nebyla do analýzy zahrnuta z důvodu rozlohové a funkční nesrovnatelnosti ukazatelů z oblasti lesnictví a přírody.

Tab. 1: Bodový ukazatel a index environmentální vstřícnosti v krajích v roce 2005

<i>Kraj/Index</i>	<i>Bodový ukazatel environmentální vstřícnosti regionu*</i>	<i>Index environmentální vstřícnosti regionu</i>
Hl. m. Praha**	x	x
Liberecký	4901,0	0,70
Zlínský	4791,3	0,68
Jihočeský	4754,2	0,68
Karlovarský	4349,5	0,62
Ústecký	4086,6	0,58
Královéhradecký	4021,2	0,57
Plzeňský	3994,2	0,57
Olomoucký	3944,2	0,56
Vysočina	3840,9	0,55
Středočeský	3777,2	0,54
Jihomoravský	3651,8	0,52
Moravskoslezský	3428,2	0,49
Pardubický	3257,3	0,47

Zdroj: Vlastní výpočet

*Vyjadřuje sumu bodů, které v analýze získaly jednotlivé ukazatele příslušného regionu.

**Hl. m. Praha nebyla do analýzy zahrnuta z důvodu neporovnatelnosti s ostatními kraji v oblasti lesnictví, přírody a biodiverzity.

⁴ Blíže k bodové metodě viz.: Jílek, J.: *Metody mezinárodního srovnávání*. 1. vyd. Praha: VŠE, 1996.

Závěr

Ze širokého záběru nadefinovaných environmentálních oblastí, v rámci nichž existují disparity regionálního charakteru, je zřejmé, že množství regionálních disparit spolu se skupinami vhodných indikátorů vystihujících stav a trendy ve vývoji daných disparit je velmi rozsáhlý.

Jako koncepční se jeví postupovat při další analýze výběrem stěžejních disparit v rámci jednotlivých oblastí, provést jejich úvodní analýzu směrem k popsání daného stavu a zhodnocení předpokladů a možností k ovlivňování disparity. Vše však musí být provedeno v souladu s teoretickým rámcem vymezení a typologie problematiky regionálních disparit, která je též předmětem našeho výzkumu.

Literatura

1. JÍLEK, J.: *Metody mezinárodního srovnávání*. 1. vyd. Praha: VŠE, 1996. 58 s. ISBN 80-7079-942-0.
2. MEZŘICKÝ, V. *Environmentální politika a udržitelný rozvoj*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 208 s. ISBN 80-7367-003-8.
3. *Státní politika životního prostředí 2004-2010*, Praha: Ministerstvo životního prostředí, 2004. 56 s. ISBN 80-7212-283-5.
4. CENIA. *Stav životního prostředí v jednotlivých krajích české republiky*. [on-line]. 2007. Dostupné z: <[http://www.cenia.cz/__C12571B20041E945.nsf/\\$pid/MZPMSFI6Y04L](http://www.cenia.cz/__C12571B20041E945.nsf/$pid/MZPMSFI6Y04L)>.
5. CENIA. *Zpráva o životním prostředí České republiky v roce 2005* [on-line]. 2007. Dostupné z: <[http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/\\$pid/MZPMSFHD5KDG/\\$FILE/Zprava_o_ZP_CR_2005.pdf](http://www.cenia.cz/web/www/web-pub2.nsf/$pid/MZPMSFHD5KDG/$FILE/Zprava_o_ZP_CR_2005.pdf)>.
6. Centrum pro otázky životního prostředí UK. *Indikátory udržitelného rozvoje* [online]. 2007. Dostupné z: <<http://www.cuni.cz/COZP-13.html>>.
7. Český statistický úřad. *Krajské ročenky* [on-line]. 2007. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/krajske_rocenky>.
8. EEA Integrated Assessment Portal. *The DPSIR framework used by the EEA*. [on-line]. 2007. Dostupné z: <http://integratedassessment.ew.eea.europa.eu/knowledge_base/Frameworks/doc101182>.
9. Stockholm Environmental Institute. *Indicators of Environment and Sustainable Development*. [on-line]. 2007. Dostupné z: <<http://www.sei.se/editable/pages/sections/policy/INDIC.pdf#xml=http://sei.se.master.com/teaxis/master/search/mysite.txt?q=Indicators+of+Environment+and+Sustainable+Development&order=r&id=400852f15089d8d5&cmd=xml>>.

Příloha č. 1:

Vývoj klíčových regionálních indikátorů v roce 2005 - I. část

<i>Kraj/Indikátor</i>	<i>Hustota obyvatelstva v regionu</i>	<i>Emise ze stacionárních zdrojů* celkem</i>	<i>Množství prům. a komun. odpad. vod vypuštěných do povrchových vod</i>	<i>Produkce odpadu Celkem</i>
	<i>(obyvatel/km²)</i>	<i>(kt/rok)</i>	<i>(m³/obyv.)</i>	<i>(t/obyvatele)</i>
Hl. m. Praha	2 307,80	67,02	112,1	3
Středočeský	103,9	171,17	62,8	2,6
Jihočeský	62,2	90,38	100,69	2,7
Plzeňský	73	79,03	95	5,1
Karlovarský	92	78,2	111,1	2,8
Ústecký	154	202,81	78,6	2,8
Liberecký	136	40,5	92,1	1,68
Královéhradecký	115,2	66,73	106,9	1,6
Pardubický	112	78,53	87,7	2,1
Vysočina	75	63,07	90,1	2,5
Jihomoravský	91,25	88,25	70,2	2,5
Zlínský	149	52,74	78,3	1,8
Olomoucký	121	65,06	83,9	2,1
Moravskoslezský	230	270,89	88,7	4,2

Zdroj: Český statistický úřad, Geofond

*Jde o celkové emise (Tuhých látek, SO₂, NO_x, CO, VOC, NH₃).

Vývoj klíčových regionálních indikátorů v roce 2005 - II. Část

Kraj/Indikátor	Zalesňování celkem (ha)	Velkoplošná chráněná území (% rozlohy kraje)	Zemědělská plocha obhospodařovaná ekologickým způsobem (tis. ha)
Hl. m. Praha	18	1	7,8
Středočeský	2 431	7,9	2,7
Jihočeský	2 082	19,7	23,5
Plzeňský	1 777	15,6	16,5
Karlovarský	1 050	17,9	40
Ústecký	1 429	26,3	26,5
Liberecký	825	30,5	18,8
Královéhradecký	803	20,1	11,9
Pardubický	846	8,7	3
Vysočina	1 513	9	4,6
Jihomoravský	1 608	5,8	5
Zlínský	1 069	30,05	19,6
Olomoucký	1 306	10,6	16,5
Moravskoslezský	1 561	17,3	28,4

Zdroj: Český statistický úřad, Geofond.

REGIONAL DISPARITIES IN THE CZECH REPUBLIC IN THE REALM OF INFRASTRUCTURE

Ing. Jan Sucháček, Ph.D.

Abstract

The article deals with the chosen types of infrastructure in the Czech Republic from regional standpoint. It is shown that transport, social as well as some other kinds of infrastructure are distributed with a great spatial unevenness in our country, which substantially influences the developments in particular regions.

Key words

Infrastructure, disparities, regional development, Czech Republic

Introduction

The role of infrastructure in the development of regions and localities is an indispensable one. Spatial distribution of both physical and social infrastructure should be at least roughly bound to the spatial distribution of population as well as socioeconomic importance of territories. Infrastructure is manageable in the sense that it is formed on the basis of particular political-economic decisions.

Social infrastructure has much to do with the provision of widely perceived education or health services, which are increasingly important for the whole societal life and development. The importance of physical – and namely transport – infrastructure for territorial economies is rightly compared to the circulation of blood in human body.

Spatial distribution of both social and physical infrastructure should enable approximately even conditions for the development of individual regions, localities as well as particular subjects⁵. The importance of infrastructure stems from the fact that it considerably delimitates developmental possibilities and limitations of particular regions. The main objective of this article is to analyse and interpret the qualities of chosen components of transport, social and other types of infrastructure from regional point of view.

Transport Infrastructure

Road infrastructure that represents an indispensable condition of regional development is distributed rather unevenly in the Czech Republic. As it can be seen in the table 1, the biggest investments between 1995 and 2003 took place namely around Prague (i.e. Central Bohemia) and in Plzeň and Ústí regions because of the need for highway connection between Prague and the border with Germany.

⁵ Some advanced countries, such as Germany, the Netherlands or Japan draw on this desirable situation.

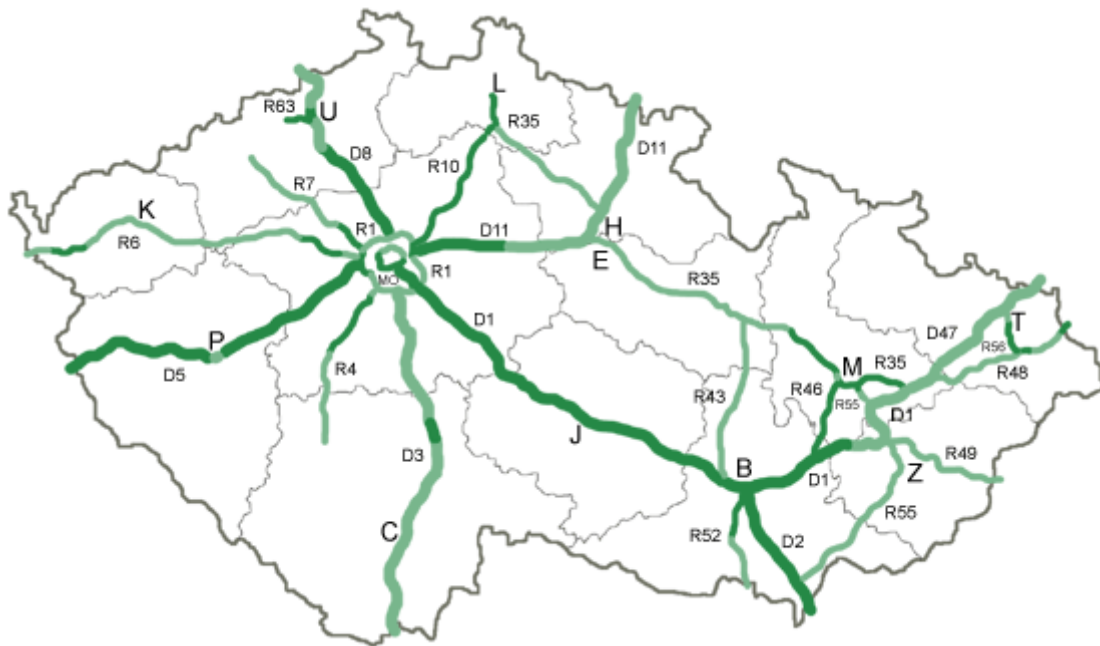
Table 1: Absolute Length of Highways in Operation and Length of Highways in Operation per Square Kilometer

Region \ Year	1995		2003	
	Length in km	Length per Sq. km	Length in km	Length per Sq. km
Prague	10	0.020	11	0.022
Central Bohemia	157	0.014	172	0.016
South Bohemia	0	0	0	0
Plzeň	26	0.003	89	0.012
Karlovy Vary	0	0	0	0
Ústí	4	0.001	29	0.005
Liberec	0	0	0	0
Hradec Králové	0	0	0	0
Pardubice	0	0	0	0
Vysočina	93	0.013	93	0.013
South Moravia	124	0.017	124	0.017
Olomouc	0	0	0	0
Zlín	0	0	0	0
Moravian-Silesian	0	0	0	0
Czech Republic	414	0.005	518	0.006

Source: <http://www.rsd.cz>

So, in the western part of the country we witnessed quick development of highway infrastructure. In the eastern part of the country, on the contrary, the development of highway infrastructure was severely ignored. It is not necessary to stress that spatial distribution of highways in the Czech Republic is in sharp discordance with its settlement system. Subsequently, these regions that miss direct highway connection almost disappeared from the maps of investment priorities. The following figure shows the map of highways in the Czech Republic (existing highways are marked in strong and wide lines, existing first-class roads are marked in strong and narrow lines, planned highways in feeble and wide lines and at last planned first-class roads in feeble and narrow lines). The situation got slightly better in recent years nonetheless it is still far away from the optimal state. Railway network is not so centralised, which is based on historical development that lies behind the fact that contemporary Czech Republic has one of the densest railway networks in Europe. In comparison with the importance of highway transportation, Czech railways witness a relative decline. Intense automobilisation augments the relevance of the road infrastructure. However, practically all international railway connections are directed into Prague again.

Figure 1: Spatial Distribution of Highways and First-Class Roads in the Czech Republic

Source: <http://www.rsd.cz>

In a sensu stricto, air transportation is not infrastructure but rather one of manifestations of existing spatial infrastructural organisation. Regular air lines can be considered as a specific kind of 'soft' infrastructure just for the sake of their periodicity. The dynamic growth of Ruzyně airport in Prague is remarkable. On the contrary, development of the amount of passengers and cargo in other Czech airports can be generally characterized as very moderate increase.

Passengers from the various parts of the country are largely forced to go to Prague airport if they want to get to major world cities. Karlovy Vary, Brno and Ostrava have primarily charter flights and virtually no regular flight connections. Prague thus embodies almost exclusive gate for more distanted international visitors or investors. At the same time, passengers from remote Czech regions suffer from higher transaction costs.

Table 2: Absolute Length of Railways and Length of Railways per Square Kilometer

Region\Year	2003	
	Length in km	Length per Sq. km
Prague	191	0.385
Central Bohemia	1398	0.127
South Bohemia	959	0.095
Pizeň	718	0.095
Karlovy Vary	438	0.132
Ústí	1038	0.195
Liberec	548	0.173
Hradec Králové	588	0.123
Pardubice	531	0.117
Vysočina	629	0.091
South Moravia	786	0.111
Olomouc	749	0.148
Zlín	343	0.086
Moravian-Silesian	677	0.120
Czech Republic	9586	0.121

Source: www.mdcr.cz

Table 3: Number of Passengers at Czech International Airports

International Airport\Year	1991	2004
Prague-Ruzyně	1 500 000	9 696 400
Brno-Tuřany	87 000 ⁶	171 888
Ostrava-Mošnov	113 300	197 400 ⁷
Karlovy Vary	1 328	38 704

Source: <http://www.prg.aero/cs>, <http://www.airport-brno.cz>, <http://www.airport-ostrava.cz>,
<http://www.airport-k-vary.cz>

⁶ In 1995.

⁷ In 2003.

Social Infrastructure

Social infrastructure influences social characteristics of the population on the one hand and co-determines social developments in the given territory on the other hand. Taking into account wide spectrum of largely positive socioeconomic effects, universities play substantial role in life of every region. Dominant role of Prague in terms of the number of universities is even stronger than in other categories.

The amount of private universities in Prague is remarkable and conditions for university education in Prague metropolitan area create entirely peculiar area within the Czech Republic.

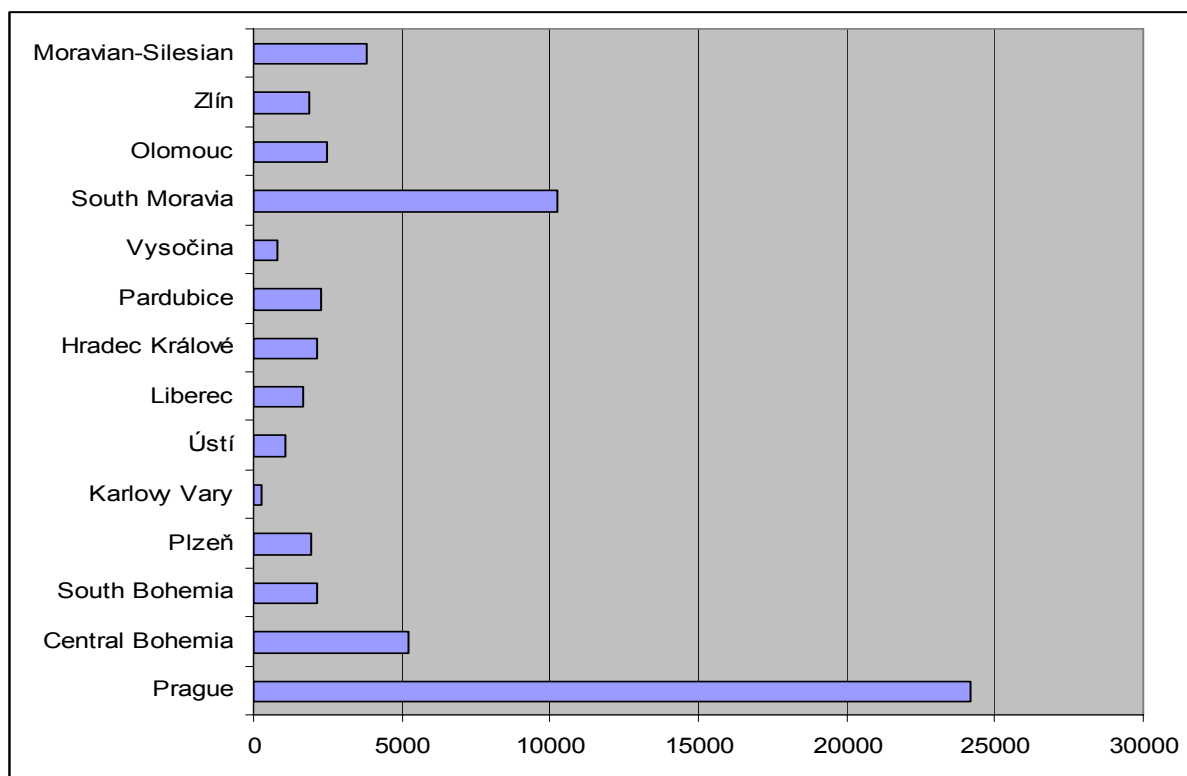
Table 4: Regional Differentiation in the Number of Universities in 2004

Region	Total Number of Universities	Public and State Universities	Private Universities
Prague	29	9	20
Central Bohemia	3	0	3
South Bohemia	3	1	2
Plzeň	2	1	1
Karlovy Vary	1	0	1
Ústí	2	1	1
Liberec	1	1	0
Hradec Králové	1	1	0
Pardubice	2	1	1
Vysočina	1	0	1
South Moravia	9	6	3
Olomouc	2	1	1
Zlín	2	1	1
Moravian-Silesian	4	3	1
Czech Republic	62	26	36

Source: www.czso.cz

Majority of establishments of state Czech Academy of Sciences can be found in the capital city too, which confirms the overall socioeconomic polarisation of the country.

Figure 2: Employees in Research and Development in 2004

Source: www.czso.cz

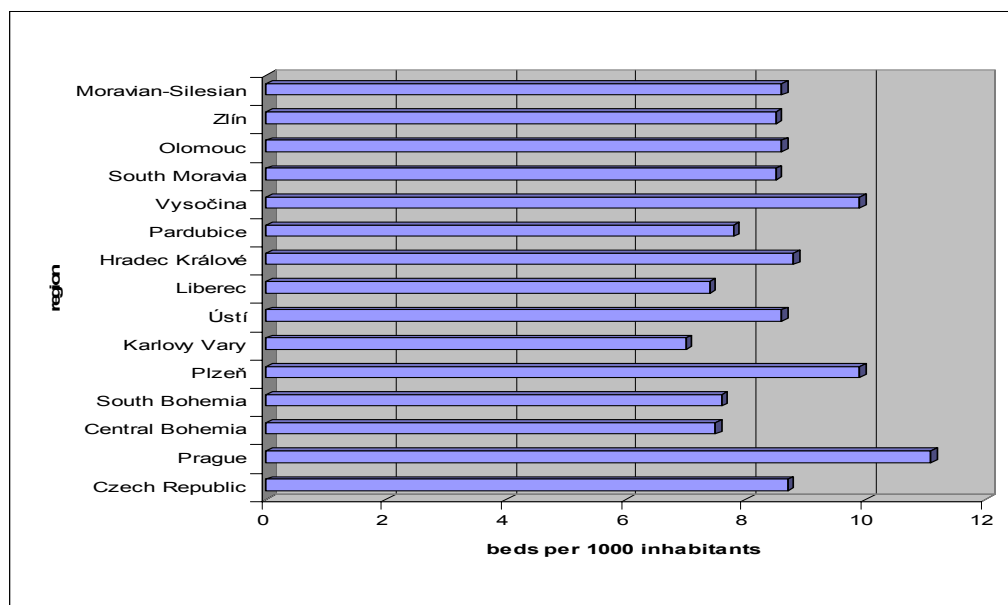
Almost one half of employees in research and development work in Prague. Naturally, high portion of national research and development activities is accomplished in Prague. In some cases, it is substantiated and is based on the spatial proximity of other research and development entities; however, it is hardly conceivable that for instance research institutes on heavy industries, coal mining or agriculture are also headquartered in the capital city since their connections with practical life and activities in these spheres are pretty limited.

Table 5: The Number of Establishments of Czech Academy of Sciences and Research Institutes in 2004

Region	Research Institutes	Establishments of Czech Academy of Sciences
Prague	19	44
Central Bohemia	5	5
South Bohemia	1	7
Plzeň	1	0
Karlovy Vary	1	0
Ústí	3	0
Liberec	1	1
Hradec Králové	2	0
Pardubice	3	0
Vysočina	1	0
South Moravia	6	7
Zlín	1	0
Olomouc	2	0
Moravian-Silesian	2	1
Czech Republic	48	65

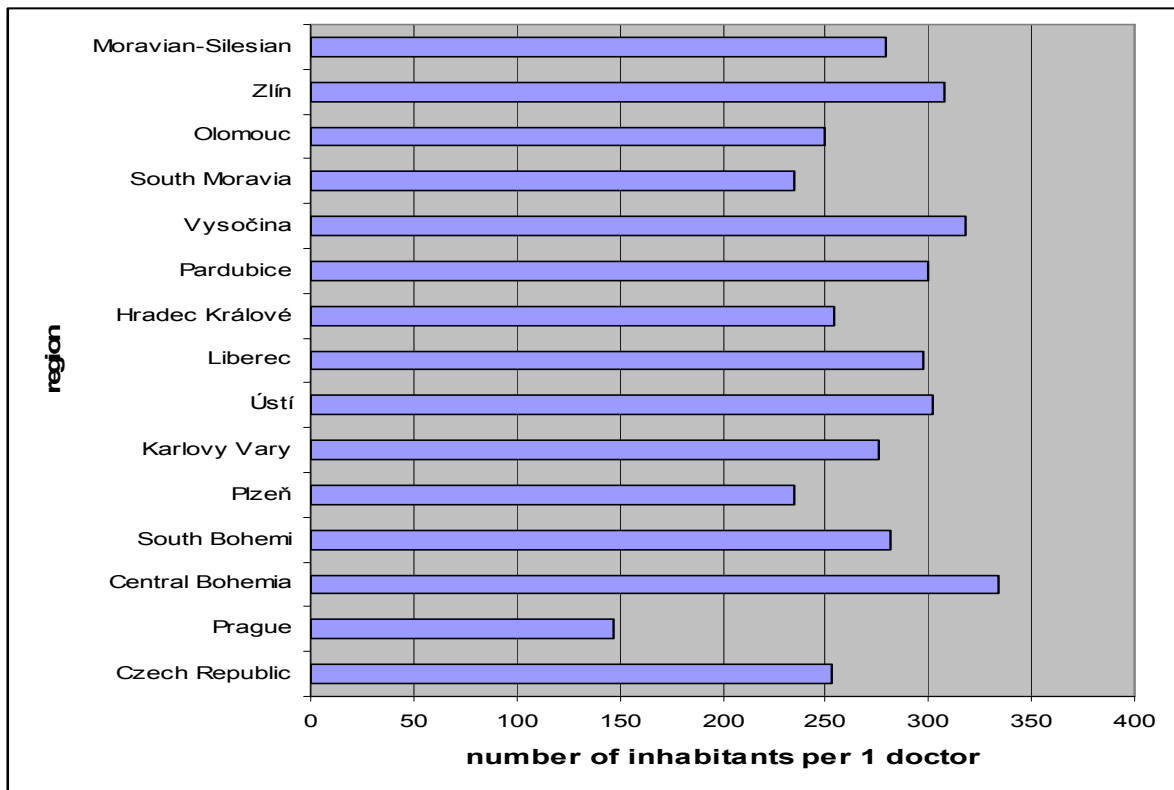
Source: www.czso.cz

Figure 3: Regional Differentiation in Beds in Health Establishments per 1000 Inhabitants in 2004

Source: www.czso.cz

Figure 4: Regional Differentiation in the Number of Inhabitants per 1 Doctor in 2004

Source: www.czso.cz

Public health establishments constitute one of the most relevant components of social infrastructure. Health as one of the most important domains of human life (if not the most important one) is the target of great attention not only in the Czech Republic.

Polarization within the Czech Republic finds its spatial manifestation also in terms of the public health. As it can be seen, Prague occupies again the outstanding position in the sense of beds in health establishments per 1000 inhabitants as well as in the number of inhabitants per 1 doctor.

Other Types of Infrastructure

Information and technical infrastructure creates last but not least part of infrastructural empirical analysis. Table 6 shows that Prague occupies leading position as for the percentage of fixed telephone lines, personal computers and internet access. On the contrary, cable television that can serve as an example of entertaining and so far also less practical medium is much more evenly distributed across the country. Generally, households in the capital city are best equipped with information and communication technologies.

Table 6: Information and Communication Technologies in Households in 2004

Region	Fixed Telephone Lines	Cable TV	Personal Computer	Internet Access
Prague	85.7	22.1	41.5	34.7
Central Bohemia	68.4	25.0	28.8	22.3
South Bohemia	62.3	17.3	31.5	18.6
Plzeň	67.4	24.2	28.2	16.0
Karlovy Vary	56.1	35.4	27.4	17.1
Ústí	49.6	30.7	22.1	15.4
Liberec	57.5	16.8	26.8	17.0
Hradec Králové	61.7	11.0	30.6	21.9
Pardubice	58.8	18.3	27.5	14.1
Vysočina	62.3	16.8	30.6	16.7
South Moravia	64.9	28.7	33.3	18.7
Olomouc	48.8	15.0	18.2	12.8
Zlín	64.9	26.7	27.2	13.7
Moravian-Silesian	45.9	18.6	27.8	16.0
Czech Republic	61.9	22.2	29.5	19.4

Source: www.czso.cz

Table 7: Regional Differentiation in Public Sewerage Systems in 2004

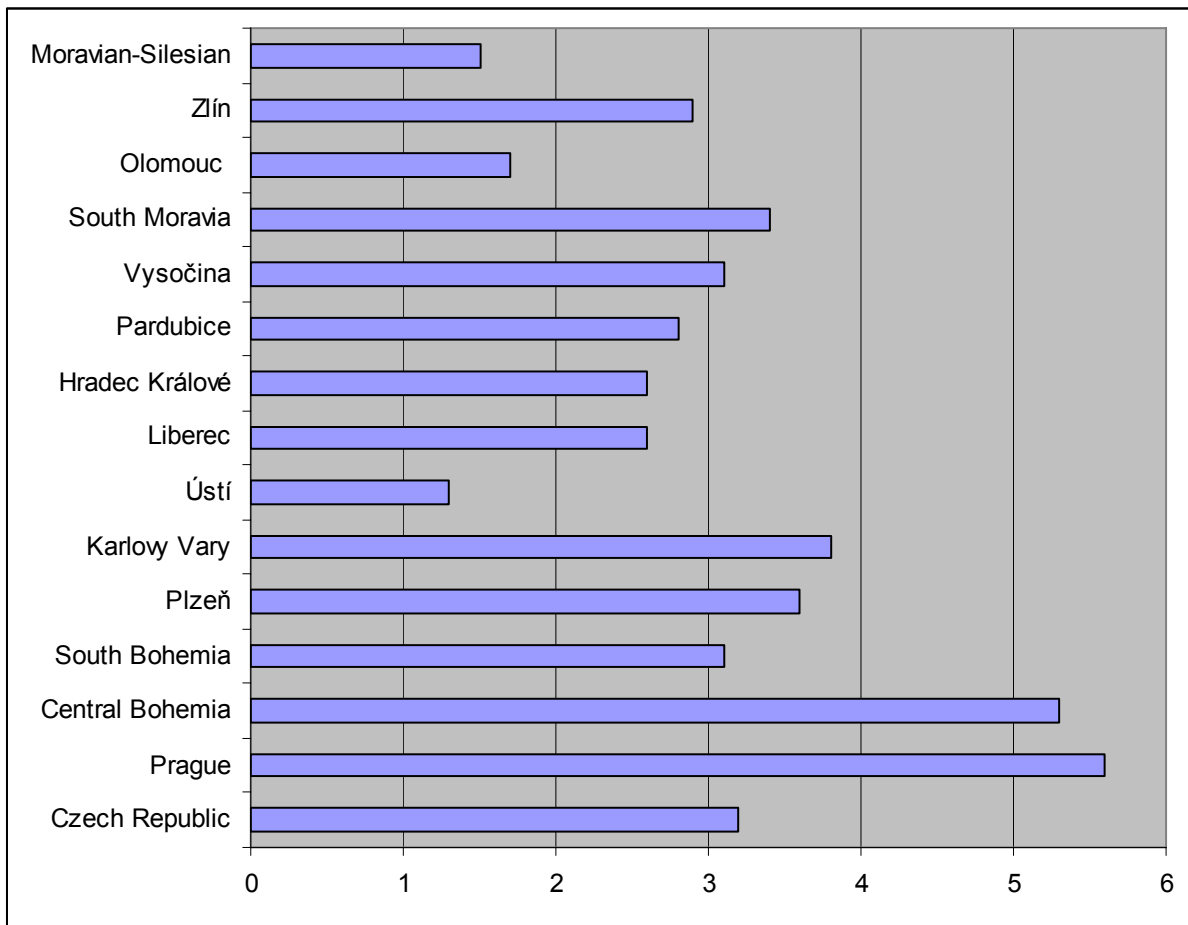
Region	Share of Population Supplied from Public Water-Supply Systems (in %)	Share of Population Connected to Public Sewerage Systems (in %)	Share of Cleaned Waste Water (in %)
Prague	99.9	99.5	100.0
Central Bohemia	82.0	61.0	98.3
South Bohemia	91.5	87.3	86.7
Plzeň	80.8	75.1	91.1
Karlovy Vary	97.8	91.4	99.6
Ústí	96.1	81.0	91.2
Liberec	88.4	68.1	97.8
Hradec Králové	90.8	73.8	93.4
Pardubice	96.3	66.2	95.5
Vysočina	88.3	80.3	81.5
South Moravia	93.9	79.7	95.6
Olomouc	87.2	72.6	96.0
Zlín	87.6	78.5	96.0
Moravian-Silesian	95.6	73.7	94.9
Czech Republic	91.6	77.9	93.1

Source: www.czso.cz

As to the regional differentiation in public sewerage systems, the differences are not so great. There is certain qualitative start of Prague, which is explainable by its urban character. Bigger regional differences can be observed in the percentage of the population connected to public sewerage system. Nonetheless (and taking into account country's economic level), public sewerage systems are spatially differentiated only moderately.

Indicator showing dwellings completed per 1000 inhabitants provides us with further useful information. Distinctiveness of Prague and Central Bohemia in the framework of the Czech Republic is apparent. Completed dwellings reflect the economic situation of households on the one hand as well as their positive expectations on the other hand. And most positive expectations in this sphere are undoubtedly bound to Prague metropolitan area.

Figure 5: Dwellings Completed per 1000 Inhabitants in 2004

Source: www.czso.cz

Moreover, as it seems, the capital city has also the best future prospects; if we compare the issued number of building permits per 1000 inhabitants concerning dwellings in the year 2004, we find that this indicator reaches the value 12 in Prague, while in other regions it generally ranges from 3 to 7. There are just two exceptions: Central Bohemia had approximately 8 issued building permits per 1000 inhabitants for the sake of its proximity to Prague and South Moravia reached almost 9 issued building permits per 1000 inhabitants primarily due to Brno as the second biggest city in the Czech Republic.

Conclusion

Regional development in the Czech Republic as well as elsewhere is heavily dependent upon the spatial structure and distribution of both physical and social infrastructure. Unfortunately, infrastructure in the Czech Republic is not in compliance with country's settlement system.

The investments into highways that create an important part of transport infrastructure concentrated mainly around Prague and in territories connecting the capital city with Germany. Czech network of highways does not follow the country's settlement structure and is hyperconcentrated into Prague and its surroundings. Reversely, railway network is spread much more evenly mainly due to its historical development.

As to the air transportation, Prague international airport forms a gem, sui generis, among remaining Czech international airports in both the number of passengers and investments. Travelers from virtually the whole country have only one exclusive gate to the world airports and vice versa, international visitors or investors land practically only in Prague. Obviously, remote Czech regions suffer from higher transaction costs.

Examination of social infrastructure confirmed again that Prague creates entirely different socioeconomic rank than other regions. Capital city's superiority can be clearly seen in both the quantity of universities and employees in research and development. Majority of establishments of state Czech Academy of Sciences can be found in the capital city too and almost one half of Czech employees in research and development works in Prague. Absurdly, researchers in the capital city are engaged also in the spheres, such as agriculture or heavy industries, which are not present in Prague itself. Of course, this is detrimental to the connections of research and development with practical issues. Not surprisingly, public health establishments in the capital city enjoy the best equipment and the city occupies exclusive position also in terms of the number of beds per inhabitant as well as the amount of inhabitants per 1 doctor.

Country's polarisation is visible also in the sphere of information and communication technologies and dwellings completed per 1000 inhabitants, while regional differentiation in public sewerage systems is much smaller. However, it does not change the basic pattern of infrastructure differentiation in the Czech Republic: strong qualitative distinction of Prague in relation to other towns and regions.

References

1. MALINOVSKÝ, J. – KUTSCHERAUER, A. – SUCHÁČEK, J. (2003): Management regionů a obcí. Ostrava, RCCV, VŠB-Technical University, ISBN 80-248-0364-X.
2. SKOKAN, K. (2004): Konkurenceschopnost, inovace a klastry v regionálním rozvoji. Repronis, Ostrava, ISBN 80-7329-059-6.
3. SUCHÁČEK, J. (2004): Czech regions and their painful drawing on Europe of regions. In: Bulletin of Lviv National Polytechnic University, No. 517, Lviv, pp. 246-253, ISSN 0321-0499.
4. SUCHÁČEK, J. - MALINOVSKÝ, J. (2007): Regional Development in Transitional Economies after 1989: Reformation or Deformation? In: ERSa conference papers 2007, 47th Congress of European Regional Science Association, Paris, CD-ROM, pp 1-25. Available also at: <http://sadapt.inapg.inra.fr/ersa2007/papers/500.pdf>
5. <http://www.mdcr.cz>
6. <http://www.czso.cz>
7. <http://www.rsd.cz>
8. <http://www.prg.aero/cs>
9. <http://www.airport-brno.cz>
10. <http://www.airport-ostava.cz>

STRUKTURÁLNÍ UKAZATELE EVROPSKÉ UNIE

Ing. Lukáš Melecký

Abstrakt

Strukturální ukazatele jsou ukazatele mezinárodního srovnání sestavované v rámci Eurostatu, které dnes představují klíčové ukazatele hodnotící míru dosažení a splnění cílů stanovených v Lisabonském procesu, který byl odstartován v roce 2000.

V rámci mezinárodního srovnávání regionálních disparit prezentují strukturální ukazatele ucelený soubor vybraných ukazatelů v oblasti ekonomické, sociální a environmentální. Příspěvek přináší ucelený náhled na problematiku strukturálních ukazatelů z hlediska jejich historie, významu, profilu a využití v mezinárodních srovnáních.

Klíčová slova

Evropská unie, Lisabonská strategie, strukturální ukazatele, mezinárodní srovnání

Úvod

V rámci mezinárodního srovnání pojetí a řešení regionálních disparit ve středoevropských zemích je nezbytné seznámit se v úvodní fázi výzkumu s dostupnými ukazateli regionálních disparit, jež jsou používány na úrovni Evropské unie v rámci jednotlivých komunitárních politik a sledovány prostřednictvím Evropského statistického úřadu (Eurostatu). Následující příspěvek představuje doplňkový pohled k východiskům a závěrům formulovaným v rámci interního výstupu č. 1 zpracovaného v dílčím úkolu 2 výzkumného záměru.

Účelem tohoto příspěvku je stručné seznámení s východisky, zaměřením a obsahovou náplní databáze sledovaných strukturálních ukazatelů, která představuje reprezentativní podklad pro analýzy Evropské komise publikované v rámci *Ročních zpráv o pokroku v oblasti růstu a zaměstnanosti* (*Annual Progress Report on Growth and Jobs*) určených pro pravidelné (každoroční) jarní zasedání Evropské rady.

1. Klíčové ukazatele politik Evropské unie

V rámci Evropského statistického úřadu byla postupným vývojem vytvářena databáze ukazatelů v základních oblastech (skupinách) ukazatelů, jež jsou sledovány na úrovni všech komunitárních politik EU. Mezi tyto základní sledované skupiny ukazatelů patří:

- Strukturální ukazatele (Structural indicators) - 6 základních oblastí
 - Celkové ekonomické prostředí.
 - Zaměstnanost.
 - Inovace a výzkum.
 - Ekonomická reforma.
 - Sociální soudržnost.

- Životní prostředí.
- Krátkodobé ukazatele (Short-term indicators) - 8 základních oblastí
 - Platební bilance.
 - Podnikatelská a spotřebitelská šetření.
 - Spotřebitelské ceny.
 - Vnější obchodní vztahy (dovoz, vývoz, obchodní bilance).
 - Průmysl, obchod a služby.
 - Trh práce.
 - Měnové a finanční ukazatele.
 - Národní účty.
- Dlouhodobé ukazatele (Long-term indicators) - 9 základních oblastí
 - Regiony a města.
 - Ekonomika a finance.
 - Obyvatelstvo a sociální podmínky.
 - Průmysl, obchod a služby.
 - Zemědělství, lesnictví a rybářství.
 - Vnější obchodní vztahy (světový obchod).
 - Doprava.
 - Životní prostředí a energie.
 - Věda a technologie.
- Ukazatele trvale udržitelného rozvoje (Sustainable Development Indicators) - 10 základních oblastí
 - Ekonomický rozvoj.
 - Chudoba a sociální exkluze.
 - Stárnutí společnosti.
 - Veřejné zdraví.
 - Změna klimatu a energie.
 - Zákonitosti produkce a spotřeby.
 - Management přírodních zdrojů.
 - Doprava.
 - Kvalita vládnutí (Good governance).
 - Globální partnerství.

Všechny tyto sledované základní oblasti se v rámci jednotlivých kategorií ukazatelů člení na podrobnější skupiny ukazatelů, jejichž popis však překračuje rámec tohoto příspěvku. Je nutno uvést, že rovněž délka sledovaných časových řad a měřítka identifikace disparit na úrovni územních statistických jednotek NUTS se liší v závislosti na charakteru a vypovídací

schopnosti jednotlivých sledovaných kategorií ukazatelů.⁸ V následujícím textu se pozornost soustřeďuje na první výše uvedenou kategorii ukazatelů tj. strukturální ukazatele užívané zejména pro hodnocení naplňování lisabonské strategie v EU.

2. Strukturální ukazatele v Evropské unii

2.1 Význam a rozsah publikování strukturálních ukazatelů

Strukturální ukazatele (dále jen SI) jsou **ukazatele mezinárodního srovnání** sestavované v rámci Eurostatu, které slouží jako podklad pro jednání *Evropské Rady ke kvantifikaci a následnému hodnocení dosažení cílů Lisabonské strategie* a k politicko-ekonomickým rozhodnutím vedoucím k dosažení těchto vytyčených cílů. Sledování a aktualizaci datové základny strukturálních ukazatelů zabezpečuje na svých webových stránkách Evropský statistický úřad.⁹

Důležitý zdroj informací v oblasti strukturálních ukazatelů pak představuje Administrativní centrum komunikačních a informačních zdrojů tzv. *CIRCA (Communication & Information Recourse Centre Administration)*.¹⁰ Toto centrum poskytuje podrobnější informace týkající se datové základny strukturálních ukazatelů, metodologie, podrobnějších odkazů, publikací věnovaných strukturálním ukazatelům apod.

2.2. Utváření databáze strukturálních ukazatelů v EU

Databáze sledovaných strukturálních ukazatelů se začala postupně systematicky využívat a rozšiřovat od roku 1999. K zásadnímu přelomu v oblasti použití strukturálních ukazatelů dochází v roce 2000, kdy pro jarní zasedání Evropské rady v Lisabonu byla Evropská komise pověřena vytvořením souboru hodnotících strukturálních ukazatelů v klíčových oblastech rozvoje EU, jež by vedly k naplňování cílů Lisabonské strategie.

První skupinu 35 ukazatelů schválila Evropská rada na summitu v Nice v prosinci roku 2000. Ukazatele byly následně využity pro zpracování Souhrnné zprávy (*Realising the European Union's potential: Consolidating and Extending the Lisbon Strategy, 2001*). Pro jarní zasedání Evropské rady ve Stockholmu v roce 2001 bylo navrženo již **36** sledovaných strukturálních ukazatelů, na základě kterých je hodnocen roční pokrok od přijetí Lisabonské strategie. Strukturální ukazatele byly rozděleny do šesti základních oblastí (sfér) hodnocení:¹¹

- Obecné (celkové) ekonomické prostředí
- Zaměstnanost
- Inovace a výzkum

⁸ Kompletní seznam výše uvedených klíčových ukazatelů politik EU je dostupný na stránkách Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/&product=EU_MAIN_TREE&depth=1>.

⁹ Kompletní databáze všech sledovaných strukturálních ukazatelů do roku 2007 je volně k dispozici na stránkách Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1133,47800773,1133_47802558&_dad=portal&_schema=PORTAL>.

¹⁰ viz <<http://circa.europa.eu/irc/dsis/structind/info/data/index.htm>>.

¹¹ viz <http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/79b_en.pdf>.

- Ekonomická reforma
- Sociální soudržnost
- Životní prostředí

Jarní zpráva Evropské komise (02/2002) určená pro zasedání Evropské rady v Barceloně byla již založena na datové základně **76** sledovaných strukturálních ukazatelů. Došlo k postupnému rozšíření počtu ukazatelů v oblasti životního prostředí.¹² V roce 2003 došlo k zapojení kandidátských států do systému hodnocení strukturálních ukazatelů a postupně v průběhu let 2002 a 2003 byla databáze sledovaných strukturálních indikátorů doplňována až na hranici **107** desagregovaných strukturálních ukazatelů, z nichž některé byly tříděny dle pohlaví. Přístupující země byly do přípravy této zprávy zahrnuty poprvé v roce 2003 s 68 údaji.¹³

Na zasedání Evropské rady v Bruselu v roce 2003 bylo Evropskou radou doporučeno omezit počet sledovaných strukturálních ukazatelů pro účely hodnocení Lisabonské strategie a zaměřeni více zacílit do konkrétnějších problémových oblastí. V rámci původních šesti sledovaných oblastí hodnocení bylo sestaveno **42** základních strukturálních ukazatelů pro hodnocení lisabonské strategie (tzv. long-list strukturálních ukazatelů). V roce 2004 dochází v rámci střednědobého hodnocení naplňování cílů Lisabonské strategie k zásadní redukci počtu strukturálních ukazatelů ze 42 na **14** základních jádrových (core) ukazatelů. Jedná se o tzv. zkrácený seznam (short-list) strukturálních ukazatelů.¹⁴

Vybraných 14 strukturálních indikátorů pokrývá všechny tři pilíře Lisabonského procesu - *ekonomický, sociální a environmentální*. Výsledná skupina strukturálních ukazatelů, které jsou součástí Jarních zpráv Evropské komise, a které poprvé zahrnují vedle členských zemí EU data přístupujících států byla schválena Evropskou radou v Bruselu 12.-13. prosince 2003.

Zkrácený seznam základních (jádrových) strukturálních ukazatelů (2003):¹⁵

- Celkové ekonomické prostředí (2)
 - HDP na osobu v paritě kupní síly (PPS)
 - Produktivita práce na zaměstnanou osobu
- Zaměstnanost (2)
 - Míra zaměstnanosti*
 - Míra zaměstnanosti starších pracovníků*
- Inovace a výzkum (2)
 - Hrubé domácí výdaje na výzkum a vývoj (GERD)

¹² souvislost s Göthenburskou agendou, blíže <http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/29annex2_en.pdf>.

¹³ viz <http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/annexes_en.pdf>.

¹⁴ viz

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1133,47800773,1133_47802588&_dad=portal&_schema=PORTAL>.

¹⁵ Vybrané strukturální ukazatele jsou publikovány rozlišením údajů v rámci pohlaví (tj. hodnoty celkem, muži, ženy)

- Úroveň dosaženého vzdělání mládeže (% populace ve věku 20-24 let s alespoň vyšším sekundárním vzděláním)*
- Ekonomická reforma (2)
 - Srovnání cenové úrovně konečné spotřeby domácností včetně nepřímých daní
 - Podnikové investice
- Sociální koheze (3)
 - Míra rizika chudoby (po sociálních dávkách)*
 - Rozptýlení regionální míry zaměstnanosti*
 - Míra dlouhodobé nezaměstnanosti*
- Životní prostředí (3)
 - Emise skleníkových plynů
 - Energetická náročnost národního hospodářství
 - Objem nákladní dopravy k HDP

Tento zkrácený seznam 14 vybraných strukturálních ukazatelů ze všech sledovaných oblastí byl považován za stabilní pro tříleté období 2004 - 2007. Ostatní strukturální ukazatele v rámci „long-listu“ však zůstali nadále sledovány v rámci databáze Eurostatu New Cronos a nadále pokračuje jejich vývoj. V následujícím vývoji od roku 2005 jsou strukturální ukazatele využívány pro hodnocení naplňování cílů reformované (obnovené) Lisabonské strategie zaměřené na podporu růstu a zaměstnanosti.¹⁶

Od roku 2006 probíhají diskuze o složení sledovaných strukturálních ukazatelů v návaznosti na naplňování cílů LS jednotlivými členskými státy v *Národních lisabonských programech reform*. V roce 2006 publikovala Evropská komise Zprávy o stavu implementace Národních lisabonských programů¹⁷ a také hodnocení Národních lisabonských programů reformem v rámci strategie zaměřené na dosažení růstu a zaměstnanosti.^{18,19}

Současná databáze existujících sledovaných strukturálních ukazatelů je stále vylepšována ve vztahu k měnícím se požadavkům na kvalitu, pokrytí nebo včasnost publikování ukazatelů. Další pokrok je také učiněn ve vývoji (sestavování) nových strukturálních ukazatelů, jež jsou projednávány v příslušných Výborech Rady a Komise. Seznam projednávaných „pracovních“ verzí ukazatelů je následně vždy uváděn v technických přílohách projednávaných dokumentů. Statistické přílohy pravidelného ročního hodnocení zahrnují vždy hodnoty 14 základních sledovaných strukturálních ukazatelů v EU-27 od roku 2000 do roku 2010.

V České republice jsou hodnoty pro jednotlivé strukturální ukazatele zveřejňovány na webových stránkách ČSÚ, a to v analogickém formátu, ve kterém je zveřejňuje Eurostat.

¹⁶ Blíže viz <http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/comm_spring_en.pdf>.

¹⁷ Member States reports on the implementation of their National Reform Programme, 11/2006

¹⁸ The Commission's Assessments of National Reform Programmes for Growth and Jobs.

¹⁹ Hodnocení zahrnuje naplňování cílů reformované LS ve třech oblastech národních programů reformem: makroekonomická, mikroekonomická, oblast zaměstnanosti, blíže viz <http://ec.europa.eu/growthandjobs/annual-report_en.htm>.

3. Profil a metodologie strukturálních ukazatelů

3.1 Profil strukturálních ukazatelů

Strukturální ukazatele jsou sestavovány v Eurostatu na základě pravidelně zasílaných údajů z národních statistických úřadů. Některá data se přebírají od mezinárodních organizací (např. OECD, Evropská centrální banka). Pomocí strukturálních ukazatelů se sleduje a hodnotí plnění cílů Lisabonského procesu, odsouhlaseného Radou Evropské unie v roce 2000.

Výběr ukazatelů pro statické ročenky a přílohy pravidelných ročních zpráv pro zasedání Evropské rady je založen na krátkém seznamu strukturálních ukazatelů, který zahrnuje 14 nejvýznamnějších SI a který je stabilní pro tříleté období (tj. do roku 2007). Ukazatele jsou řazeny dle oblastí, ve kterých jsou obsaženy: národohospodářské ukazatele, zaměstnanost, inovace a výzkum, ekonomická reforma, sociální soudržnost, životní prostředí. Některé ukazatele se dělí dle pohlaví: celkem, muži, ženy.

Tabulka 1: „Short-list“ strukturálních ukazatelů včetně specifikace ukazatele

	Strukturální ukazatel	Oblast hodnocení	Specifikace ukazatele
1	HDP na obyvatele v PPS	Celkové ekonomické prostředí	Hrubý domácí produkt na osobu v paritách kupního standardu (PPS), (EU-27 = 100)
2	Produktivita práce na zaměstnanou osobu	Zaměstnanost	Hrubý domácí produkt v paritách kupního standardu (PPS) na osobu zaměstnanou v EU-25, (EU-25 = 100)
3	Míra zaměstnanosti	Zaměstnanost	Podíl počtu zaměstnaných osob ve věku 15 – 64 let na celkové populaci ve stejné věkové kategorii, v %
4	Míra zaměstnanosti starších pracovníků	Zaměstnanost	Podíl počtu zaměstnaných osob ve věku 55 – 64 let na celkové populaci ve stejné věkové kategorii, v %
5	Hrubé domácí výdaje na výzkum a vývoj (GERD)	Inovace a výzkum	Hrubé domácí výdaje na výzkum a vývoj jako procentuální podíl na HDP, v %
6	Úroveň dosaženého vzdělání mládeže	Zaměstnanost	Procento obyvatelstva ve věku 20 - 24 let, které má alespoň vyšší střední vzdělání
7	Relativní cenová úroveň	Ekonomická reforma	Relativní cenová úroveň celkové spotřeby domácností zahrnující nepřímé daně, v %, (EU-25=100)
8	Kapitálové investice	Inovace a výzkum	Kapitálové investice do soukromého, v % HDP

9	Míra rizika chudoby - po sociálních dávkách	Sociální soudržnost	Podíl osob s příjmem pod hranicí rizika chudoby po sociálních transferech. Hranice chudoby se stanovuje jako 60% národního mediánového disponibilního příjmu po sociálních transferech, v %
10	Rozptýlení regionální míry zaměstnanosti	Sociální soudržnost	Variační koeficient míry zaměstnanosti regionů (úroveň NUTS 2) uvnitř zemí
11	Míra dlouhodobé nezaměstnanosti	Sociální soudržnost	Dlouhodobě nezaměstnaní (12 měsíců a déle) jako procento celkového ekonomicky aktivního obyvatelstva ve věku 15-64 let
12	Emise skleníkových plynů	Životní prostředí	Celkové emise skleníkových plynů; procentní změna od základního roku 1990 a cílů podle Kjótského protokolu / Rozhodnutí Rady EU pro roky 2008-2012 - základ pro index = 100, založeno na ekvivalentech CO2
13	Energetická náročnost národního hospodářství	Životní prostředí	Hrubá spotřeba energie v zemi dělená HDP (ve stálých cenách, 1995=100) - kgoe (kilogram of oil equivalent) na 1000 Euro
14	Objem nákladní dopravy k HDP	Životní prostředí	Index objemu nákladní dopravy v zemi vztahující se k HDP; měřený v tkm / HDP (ve stálých cenách 1995=100 Euro), 1995=100

Zdroj: European Commission, 2007; ČSU, 2007; vlastní úpravy

Tabulka 2: Příklad strukturálního ukazatele - HDP na obyvatele v PPS (EU-27 = 100)

geo\time	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007f	2008f
EU-27	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
EU-25	104.9	105.0	105.0	105.0	104.8	104.6	104.4	104.2	104.1	103.9	103.9	103.8
EU-15	115.4	115.4	115.3	115.2	114.8	114.2	113.7	113.1	112.8	112.1	111.7	111.3
Euro area	116.1	116.2	116.0	115.5	113.8	112.9	112.1	111.1	111.0	110.2	109.7	109.3
Euro area (13)	114.4	114.5	114.4	113.9	113.5	112.7	111.9	110.9	110.9	110.1	109.7	109.3
Euro area (12)	114.7	114.7	114.6	114.2	113.8	112.9	112.1	111.1	111.0	110.2	109.9	109.4
Belgium	126.1	123.3	123.4	126.4	124.0	125.6	123.5	124.5	124.4	123.3	123.7	122.9
Bulgaria	26.5e	27.0e	27.0	27.9	29.4	31.1	32.6	33.6	35.2	37.1	38.8	40.2
Czech Republic	73.2e	70.7e	69.8	68.7	70.6	70.8	73.8	76.1	77.0	79.3	82.0	83.7
Denmark	133.7	132.5	131.4	132.2	128.4	129.0	124.7	124.5	126.3	126.7	126.1	124.0
Germany	124.8	122.9	122.7	119.0	117.1	115.7	117.1	116.1	114.6	113.7	114.2	113.8
Estonia	41.2	42.3	41.6	44.8	46.3	50.1	54.6	57.0	62.8	67.9	71.8	74.5
Ireland	115.3	121.8	126.8	131.2	133.1	138.6	141.2	142.4	144.0	142.9	144.0	143.6
Greece	84.9	83.6	83.1	84.4	87.5	91.1	92.4	93.4	95.4	96.9	98.5	99.3
Spain	93.7	95.7	96.7	97.8	98.5	100.9	101.5	100.9	102.5	102.4	102.6	101.7
France	115.1	115.5	115.2	115.8	116.2	116.5	112.3	112.1	114.2	112.8	111.9	110.7
Italy	119.5	120.2	118.0	117.4	118.3	112.4	111.3	107.6	105.4	103.7	103.0	101.7
Cyprus	86.2e	87.1e	87.7	89.1	91.3	89.7	89.3	91.6	93.8	93.4	93.7	92.6
Latvia	34.7e	35.7e	36.2	36.9	38.9	41.4	43.5	45.5	50.2	55.8	60.6	63.7
Lithuania	38.3e	40.3e	38.9	39.4	41.6	44.2	49.2	51.1	53.8	57.7	61.6	64.6
Luxembourg	215.5	218.3	238.3	244.8	235.2	241.4	247.8	252.7	263.0	278.7	284.3	287.5
Hungary	51.7e	52.9e	53.7	56.3	59.1	61.7	63.6	63.9	64.8	65.3	65.4	65.5
Malta	80.8e	80.8	81.3	84.0	78.2	79.9	78.7	75.9	75.9	75.5	75.8	76.1
Netherlands	127.5	129.1	131.4	134.8	134.3	134.0	130.0	130.3	131.9	132.2	132.7	132.6
Austria	133.1	133.2	133.1	133.7	127.6	127.9	129.1	128.8	128.6	128.8	129.6	129.3
Poland	47.0	48.0	48.8	48.5	47.8	48.5	49.1	50.8	51.0	52.9	55.2	56.9
Portugal	76.4	76.9	78.6	78.4	77.6	77.4	77.0b	75.2	75.4	74.5	73.9	73.2
Romania	:	:	26.1	26.0	27.6	29.4	31.5	33.6	34.4	37.6f	39.2	40.6

Slovenia	75.9	76.9	78.8	78.9	79.0	81.3	82.5	85.0	86.6	88.8	91.7	93.2
Slovakia	51.5	52.2	50.7	50.3	52.5	54.3	55.7	57.0	60.4	63.6	67.6	70.5
Finland	111.1	114.8	115.6	117.8	116.2	115.7	113.5	115.9	114.4	116.4	118.4	119.0
Sweden	124.0	122.9	125.9	127.3	122.0	121.6	123.2	123.2	122.0	123.2	123.7	123.4
United Kingdom	116.7	116.3	116.2	117.4	118.1	118.9	120.1	121.9	119.6	119.1	119.6	118.7
Croatia	43.5e	44.0e	41.9e	43.3e	43.9e	45.7e	47.6e	49.0f	49.9f	49.9f	51.8f	53.0f
Macedonia	26.7	26.7	26.9	27.1	25.3	25.1	25.7	26.0	27.2	27.6f	28.3	29.1
Turkey	32.2	31.8	29.1	29.9	26.5	27.3	27.0	27.9	28.5	29.4f	29.9	30.4
Iceland	138.1	141.0	139.7	132.2	132.8	130.3	126.2	130.9	135.5	135.9	132.5	129.3
Norway	148.0	138.9	145.4	165.7	161.8	155.4	157.0	164.5	178.8	187.3	187.5	187.6
Switzerland	150.8	149.5	146.5	145.0	140.0	140.0	136.4	135.9	135.0	135.8	135.7	134.8
United States	159.9	159.8	161.5	159.5	155.4	151.9	152.4	153.5	155.3	154.6	151.1f	148.4
Japan	127.1	120.7	118.0	117.4	114.7	112.3	112.4	113.3	114.2	113.7	112.6f	112.0

Poznámka: := Not available, f=Forecast, e=Estimated value, b=Break in series

Zdroj: Eurostat, 2007; vlastní úpravy

Pro popis vlastností zveřejňovaných dat bylo na jednání Statistického programového výboru Eurostatu/EK odsouhlaseno, že pro každý z výše uvedených poskytovaných ukazatelů bude zpracován tzv. „**profil kvality**“, který by měl sloužit jako základní metainformace sloužící uživatelům k posouzení vypovídací schopnosti zveřejňovaných dat.

Kvalitativní profil strukturálních ukazatelů Eurostat představuje uživatelsky orientované shrnutí nejdůležitějších rysů strukturálních ukazatelů. Kvalita ukazatelů sledovaných Eurostatem může nabývat několika dimenzí. Kvalitativní rámec strukturálních ukazatelů se odvíjí od schopnosti poskytnout co možná nejrychlejší a nejširší přehled statistických dat, které jsou „na míru“ vytvářeny pro uživatele.

Rozsah kvalitativního profilu jednotlivých strukturálních ukazatelů spravuje Eurostat v úzké spolupráci s národními statistickými úřady v jednotlivých členských státech a to pro strukturální ukazatele, které byly přidány do seznamu ukazatelů v roce 2004 a dále také ukazatele sledované v tzv. short-listu .

Profil kvality každého ze strukturálních ukazatelů obsahuje zejména:

- přesnou definici indikátoru,
- jednotku Eurostatu, která indikátor sleduje,
- datum poslední revize ukazatele,
- popis kvalitativního stupně ukazatele (A,B,C, indikátor v návrhu)
- cíl a relevanci ukazatele,
- bariéry relevance ukazatele, které mohou vést ke snížení jeho vypovídací schopnosti,

- dostupnost dat a sledované referenční období,
- souhrnnou přesnost ukazatele (vysoká, omezená),
- srovnatelnost v jednotlivých zemích (vysoká, omezená),
- srovnatelnosti v čase (vysoká, omezená),
- a další...

3.2 Metodologie strukturálních ukazatelů

Každý ze strukturálních ukazatelů sledovaných v rámci Eurostatu obsahuje svou podrobnou metodologickou specifikaci, která vychází z příslušné metodologie publikované Eurostatem v rámci informací o metadatech jednotlivých strukturálních ukazatelů. Souhrnná metodologický přehled pro jednotlivé strukturální ukazatele zahrnuje zejména:

- eografické pokrytí území sledovaným ukazatelem,
- základní kategorii (oblast) ve které je daný strukturální ukazatel sledován,
- koncept, definici a klasifikace sledovaného ukazatele,
- zásady pro účetnictví ve vazbě na systém národních účtu ESA95,
- charakter (povaha) dat,
- možnosti kompilace a agregace dat.

Závěr

Sledované strukturální ukazatele využívané zejména pro hodnocení naplňování cílů lisabonské strategie představují z hlediska regionálních disparit průřezové ukazatele v oblasti ekonomické, sociální a environmentální.

Oficiální data publikovaná na stránkách Eurostatu se vyznačují rozdílnou mírou využití z hlediska možností mezinárodního srovnávání. Důvode této rozdílnosti je publikovaná datová základna vykazovaných strukturálních ukazatelů, které se od sebe liší v závislosti na sledovaných statistických územních jednotkách NUTS. Nejvyšší vypovídací schopnost z hlediska srovnávání regionálních rozdílů mají **roční data publikovaná pro úroveň NUTS 0 respektive NUTS 1**, které pokrývají svým rozsahem všechny sledované národní ekonomiky EU-27 a další vybrané státy (tabulka 2). Národní úroveň sledování strukturálních ukazatelů tak můžeme považovat za úroveň výchozí. Strukturální ukazatele vykazované za jednotlivé státy se však od sebe dále liší délkou dostupných časových řad, což dokládá následující tabulka 3.

Tabulka 3: Referenční období sledovaných strukturálních ukazatelů na úrovni NUTS 0 resp. NUTS 1 pro EU-27 a další vybrané státy

	Strukturální ukazatel	Referenční období*
1	HDP na obyvatele v PPS	1997 – 2008
2	Produktivita práce na zaměstnanou osobu	1997 - 2008
3	Míra zaměstnanosti	1995 – 2006**
4	Míra zaměstnanosti starších pracovníků	1995 – 2006**
5	Hrubé domácí výdaje na výzkum a vývoj (GERD)	1995 - 2006
6	Úroveň dosaženého vzdělání mládeže	1995 – 2006**
7	Relativní cenová úroveň	1995 - 2006
8	Kapitálové investice	1995 - 2006
9	Míra rizika chudoby - po sociálních dávkách	1995 – 2005**
10	Rozptýlení regionální míry zaměstnanosti	1999 – 2006**
11	Míra dlouhodobé nezaměstnanosti	1995 – 2006**
12	Emise skleníkových plynů	1995 – 2005 +cílová hodnota
13	Energetická náročnost národního hospodářství	1994 - 2005
14	Objem nákladní dopravy k HDP	1995 - 2006

Poznámka: * roční periodičita dat

** data jsou publikována dle pohlaví (hodnoty celkem, muži, ženy)

Zdroj: Eurostat, 2007; vlastní zjištění

Měření strukturálních ukazatelů na národní úrovni má však z hlediska regionálních disparit jen **velmi nízkou vypovídací schopnost a lze ji využít jen orientačně** pro analýzu postavení jednotlivých zemí v Evropské unii či srovnávání zemí EU s vyspělými světovými ekonomikami jako např. USA či Japonsko. Pro mezinárodní srovnání regionálních disparit v jednotlivých evropských regionech je však nutné využít datovou základnu pro nižší územní statistické jednotky NUTS 2 respektive NUTS 3. Zde však docházíme ke zjištění, že jen 11 sledovaných strukturálních ukazatelů v rámci „short-listu“ je Eurostatem sledováno a vykazováno na nižší regionální úrovni NUTS 2, avšak ne vždy publikovaná data odpovídají přesné specifikaci strukturálního ukazatele. Datová základna těchto sledovaných statistik většinou zahrnuje kratší časové řady s výhradně roční periodicitou publikování dat. Míra dostupnosti sledovaných strukturálních ukazatelů pro úroveň NUTS 3 je pak v podstatě nulová, což dokládá i následující tabulka 4.

Tabulka 4: Dostupnost regionálních dat v rámci sledovaných strukturálních ukazatelů pro EU-27

	Strukturální ukazatel	Územní statistické jednotky	Sledované období
1	HDP na obyvatele v PPS	NUTS 2	1995 - 2004
2	Produktivita práce na zaměstnanou osobu	NUTS 2	2000 – 2004*
3	Míra zaměstnanosti	NUTS 2	1999 – 2006*
4	Míra zaměstnanosti starších pracovníků	NUTS 2	1999 – 2006*
5	Hrubé domácí výdaje na výzkum a vývoj (GERD)	NUTS 2	1980 - 2006
6	Úroveň dosaženého vzdělání mládeže	NUTS 2	1999 - 2006
7	Relativní cenová úroveň	N/A	N/A
8	Kapitálové investice**	NUTS 2	1995 - 2004
9	Míra rizika chudoby (po sociálních dávkách)	N/A	N/A
	Míra rizika chudoby (před sociálními dávkami)	N/A	N/A
10	Rozptýlení regionální míry zaměstnanosti	NUTS 2	1999 – 2006*
11	Míra dlouhodobé nezaměstnanosti	NUTS 2	1999 – 2006*
12	Emise skleníkových plynů	N/A	N/A
13	Energetická náročnost národního hospodářství	N/A	N/A
14	Objem nákladní dopravy k HDP***	NUTS 2	1997 - 2007

Poznámka:

* Data jsou publikována dle pohlaví (hodnoty celkem, muži, ženy)

** Ukazatel představuje „Gross fixed capital formation by the private sector“ v mil. EUR. Procentuální poměr k HDP dle strukturálního ukazatele nutno dopočítat.

*** Ukazatel definován jako poměr mezi tuno-kilometry (tonne-kilometres) souhrnné vnitřní přepravy a HDP (měřeno ve stálých cenách roku 1995). V rámci Eurostatu jsou však sledovány pouze jednotlivé objemy vnitřní nákladní dopravy v tuno-kilometrech, zahrnující zvláště dopravu silniční, železniční a vodní. Index objemu nákladní dopravy v zemi vztahující se k HDP dle strukturálního ukazatele nutno dopočítat.

N/A – údaj není k dispozici pro sledovanou úroveň (NUTS 2)

Zdroj: Eurostat – Regional statistics, 2007; vlastní zjištění

Literatura

1. CENTRE FOR EUROPEAN ECONOMIC RESEARCH. *The Suitability of Structural Indicators for the Assessment of EU Countries' Economic Performance with a Particular Focus on Economic Reforms – An Evaluation of EU Structural Indicators and Options for Improvement*. Mannheim: ZEW, November 2004. Dostupné z: <http://circa.europa.eu/Public/irc/dsis/structind/library?l=/general_information/national_publications/strukturindikatoren_2/_EN_1.0_&a=d>
2. EUROPEAN COMMISSION. *Gestion Des Indicateurs Structurels: Etat Des Lues*. Décembre 2006. Dostupné z: <http://circa.europa.eu/Public/irc/dsis/structind/library?l=/general_information/communications_commissio/2006/sec2006_information/_EN_1.0_&a=d>.
3. EUROPEAN COMMISSION. *Update of the Statistical Annex to the 2007 Annual Progress Report from the Commission to the Spring European Council. Structural Indicators*. Brussels, 2007. Dostupné z: <<http://ec.europa.eu/eurostat/structuralindicators>>.
4. EUROPEAN COMMUNITIES. *Realising the European Union's potential: Consolidating and Extending the Lisbon Strategy*, Brussels, 2001.
5. CIRCA [online]. Structural Indicators CIRCA site. 2007. Dostupné z:
6. ČSU [online]. Strukturální ukazatele. 2007. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/strukturalni_ukazatele>.
7. *European Commission* [online]. Growth and Jobs. 2007. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/growthandjobs/index_en.htm>.
8. *Eurostat* [online]. Structural Indicators Website. 2007. Dostupné z: <<http://ec.europa.eu/eurostat/structuralindicators>>. <<http://circa.europa.eu/irc/dsis/structind/info/data/index.htm>>.

